

T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

KARS EKONOMİSİ (1923-1970)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SELDA AYDIN

TEZ YÖNETİCİSİ

Yrd. Doç.Dr. NEBAHAT ORAN ASLAN

KARS-2013

T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Selda AYDIN'a ait "1923-1970 Yılları Arası Kars Ekonomisi" konulu çalışma, jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesinin Unvanı, Adı ve Soyadı

Yrd. Doç. Dr. Nebahat ORAN ARSLAN (Danışman)

Prof. Dr. Selçuk URAL

Doç. Dr. Ali Osman ENGİN

İmza

Bu tezin kabulü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun ...../...../2013 tarih ve ...../..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

UYGUNDUR

...../...../.....

Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÖZDEMİR
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Yemin Metni

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum, **Kars Ekonomisi (1923- 1970)** adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

...../...../2013

Adı Soyadı: Selda AYDIN

İmza:

PLAGIARISM

I hereby declare that all information in this document has been obtained and presented in accordance with academic rules and ethical conduct. I also declare that, as required by these rules and conduct, I have fully cited and referenced all material and results that are not original to this work.

...../...../2013

Name Surname: Selda AYDIN

Signature :

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	II
KISALTMALAR	III
ÖNSÖZ.....	IV
GİRİŞ	1

I.BÖLÜM

RUS İŞGALİNDEN CUMHURİYET'İN İLANINA KADAR KARS

1. Çarlık Rusya Yönetiminden Cumhuriyet Dönemi'ne Kadar Kars Ekonomisi.....	3
2.Cenub-i Garbi Kafkas Cumhuriyeti	6
3.Malakan'ların Kars Ekonomisi'ne Katkıları.....	13

II. BÖLÜM

1923- 1970 ARASI KARS EKONOMİSİ

1.Kars İli'nin Coğrafyası.....	14
2.Hayvancılık ve Hayvansal Ürünler Ekonomisi.....	16
2.1. Büyük ve Küçükbaş Hayvancılığı	16
2.1.1.Doğu Kırmızısı/Göle Irkı ve Göle İnekhanesi	16
2.1.2. Çıldır Irkı	18
2.1.3. Kars Irkı	18
2.1.4. Zavot Irkı	19
2.2. Küçükbaş Hayvancılığı.....	20
2.3. Hayvan Borsası Faaliyetleri.....	22
2.4. Arıcılık.....	27
3. Tarım ve Tarımsal Ürünler Ekonomisi	30
4. Sanayi ve Ticaret Alanındaki Faaliyetler	35
4.1. Gravyer İmalathaneleri	40
4.2. Mandıra İşletmeleri.....	41

4.3. Yağ Kombinasyonu	44
4.4. Iğdır Pamukçuluğu.....	45
4.5 Orman Endüstrisi	46
4.6. Madenler	47
5. Fabrikalar	48
5.1. Süt Tozu ve Süt Fabrikaları	48
5.2. Un Fabrikası.....	49
5.3. Margarin Fabrikası	50
5.4. Rusya ile Ticaret.....	50
SONUÇ.....	52
KAYNAKÇA	55
EKLER.....	59
ÖZGEÇMİŞ.....	93

ÖZET

Ülkelerin tarihleri araştırılırken parçadan bütüne gitme yöntemi ile oluşturulan şehir tarihleri önemli yer tutmaktadır. Bu çalışmada incelenen Kars Şehri'nin 1923 – 1970 yılları arasındaki ekonomik faaliyetleri Kars özelinde incelenmiş olsa bile genel bir Türkiye panoraması ortaya koyması açısından önemlidir. Bu bağlamda tezin I. Bölümünde 93 Harbi'nden 1923 yılına kadar ki Kars ekonomi tarihi sonraki yıllara yaptığı etkinin daha net anlaşılabilmesi açısından incelenmiştir.

Tezin II. Bölümünde ekonomi genel kriterleri esasa alınarak incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kars, Ardahan, Iğdır, Ekonomi, Hayvancılık, Tarım

ABSTRACT

While researching history of countries, histories of city which are found by induction method are important. Economic activities of Kars between 1923 – 1970 are important because of depicting general panorama of Turkey, not much speciality of Kars itself. For that reason, in the first section of thesis, economic history of Kars, from 93 battle to 1923, has been examined for making clear the effect of economic history to following years.

In the second section of thesis, the general conditions of economy are tried to examine deeply.

Key words: Kars, Ardahan, Iğdır, Economy, Stock-breeding, agriculture

KISALTMALAR

ADNKS:	Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları
BCA:	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
C.	Cilt
CHP:	Cumhuriyet Halk Partisi
DPT.	Devlet Planlama Teşkilatı
GSMH:	Gayri Safi Milli Hasıla
Haz.	Hazırlayan
s.	Sayfa
S.	Sayı
SERKA:	Serhat Kalkınma Ajansı
TİGEM:	Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü
TÜİK:	Türkiye İstatistik Kurumu
vd.	Ve Diğerleri

ÖNSÖZ

Bu çalışmada Kars'ın 1923 – 1970 yılları arasındaki ekonomik göstergeleri tarih biliminin metodolojisi çerçevesinde kullanılmıştır. Dönem tahlil edilirken yerel basın, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, telif ve tetkik eserler incelenmiştir. Kars'ın bu yıllardaki ekonomik tarihi alanındaki boşluğu dolduracağına inandığımız bu eserin ortaya çıkması esnasındaki; Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ve Milli Kütüphane çalışanlarına, Röportajlar sırasında geçmişe ait anılarını bizlerle paylaşan çok değerli Büyük Boğatepe, Dikme ve Çağlayan Köyü'nün kıymetli halkına teşekkür ederiz. Ayrıca Serhat Kalkınma Ajansı çalışanlarının bizlerle paylaştığı kitap dergi ve Kars ekonomisi ile ilgili veriler için kendilerine teşekkür ederiz. Çalışmam sırasında çok kıymetli bilgi ve hoşgörüsünü esirgemeyen yetişmemde büyük pay sahibi olan değerli danışmanın Yrd. Doç.Dr. Nebahat Oran Arsslan Hanımefendiye teşekkürü bir borç bilirim. Bununla birlikte tezin araştırma ve yazım aşamasında ki gayret ve çabalarından dolayı Tarih Bölümü Doktora Öğrencisi Ayhan Yardımcı'ya ayrıca teşekkür ederim. Tarih Bölümü Araştırma Görevlileri Sayın Süleyman Tekir ve Ersin Doğantekin'e de yardımlarından dolayı teşekkür ediyorum.

En başından beri yardımlarını esirgemeyen eniştem Kadir Uyanık ve kardeşlerim Cenk Aydın ile Tolga Aydın'a da teşekkür ediyorum.

Kars 2013

Selda Aydın

GİRİŞ

Kars tarih boyunca yüzey şekilleri fiziki durumu iklimsel şartları ve coğrafyasının da etkisiyle ekonomik olarak durağan bir seyir izlemiştir. Rus işgali yıllarında kurulan mandıralar aslında şehrin ekonomisinin ana hatlarını göz önüne sermektedir. Çünkü mandıra kültürü tek başına bile oldukça sistematik bir kompleks faaliyetler bütünüdür. Zaruri olarak mevsimsel çalışmak zorunda kalan mandıralara taşınan sütler burada çeşitli peynirler yapılmak suretiyle ekonomik bir faaliyet arz etmektedir.

1647 yılında Kars'ı ziyaret eden Evliya Çelebi'de bu bilgeleri teyit eder vaziyettedir. Kendisi şu bilgileri aktarmıştır; ***“Beşinci iklimin ortasında bulunduğundan, kışı çok şiddetli olur. Bunun için bağ ve bahçesi yoktur. Ürünü ve tahılı çoktur. Halk gayet sağlamdır ve ticaret ve zanaat ile uğraşmaktadır¹.”***

Şehir ekonomisinin en canlı faaliyetlerinden biri büyük ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliğidir. Ancak bu ekonomi dalında da son zamanlarda önemli bir düşüş gözlerden kaçmamaktadır. Tüm bunlar hep birlikte değerlendirildiği zaman, sınır şehri olması ve ikliminin sert ve ulaşım koşullarının zor olması gibi faktörler Kars ekonomisini sürekli olarak olumsuz yönde etkilemiştir.

Tarihi açıdan doğudaki nadir şehirlerden biri olan Kars, merkezinde bulunan Osmanlı eserlerinin sayısı itibariyle neredeyse Doğu Anadolu'daki en önemli şehirlerden biridir. Ayrıca Erken Demir Çağı'ndan beri iskan gördüğü anlaşılan ancak önemini Ortaçağ'da pekiştiren Ani ören yeri gibi bir tarihsel ve arkeolojik sit alana sahip olan Kars turizm açısından da umduğunu bulamamış durumdadır. Bu çalışmamızda tüm bu istatistikler ışığında özellikle 1923- 1970 arası Kars ekonomisini incelemeye çalıştık.

Yine İngiliz Konsolosu W.R. Holmes 1864 yılında Erzurum'dan Kars'a yaptığı seyahatte Kars'ın tarımsal faaliyetleri ile ilgili şu tespitlerde bulunmuştur. Manavlarda kiraz, elma, armut ve kavun ile nehir kenarında bahçelerde yetiştirilen lahana, soğan, şalgam, maydanoz ve diğer sert meyveler bulunmaktadır². Erivan'dan

---

¹ Hasan Selim Hacıoğlu, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nden Seçmeler**, İstanbul 2011, S.248.

² Osman Ersoy, **“ Bir İngiliz Konsolosunun 1846 Yılında Erzurum'dan Kars'a Seyehati”**, **Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi II**, Ankara 1964, S. 241-245.

Kars'a her yıl ortalama olarak 1000 at yükü pamuk getirilmektedir. Tüccarlar belirli bir ücret karşılığında bu pamukları eğittirerek Artvin ile yöre halkına satmaktadırlar³.

Hayvancılık alanında ise Kars önemli bir coğrafya özelliği taşımaktadır. İklim koşulları ve coğrafi şartları bağlı olarak ortaya çıkan yüksek yayla kültürü, büyük ve küçükbaş hayvancılığın ilerlemesine olanak sağlamıştır. Otlakların bol olduğu yayla bölgelerinde büyük baş hayvancılık, sıcak yerlerde ise koyun yetiştiriciliği yapılmıştır. İngiliz konsolos W.R. Holmes anılarında, Kars'taki hayvancılık için şu bilgileri vermektedir;

“Kars çevresinde bol miktarda sığır yetişir. Bana göre bunlar Türkiye’de bulunan sığır cinsinin en büyükleridir. İyi bir öküzün fiyatı iki veya üç sterlindir. Bir inek ise, bir sterlin ve on shilling eder. İşittiğime göre son zamanlarda bir inek çok yüksek bir fiyata yani 16 sterline satılmıştır. Bunun sebebi, bu ineğin günde 15 quarter süt vermesidir⁴. Kars Sancağı’nda, bakır madeni başta olmak üzere birçok mineral ve metal kaynağı bulunmaktadır. Doğu Anadolu’nun genelinde olduğu gibi obsiyen açısından da zengin konumda bulunan Kars Sancağında bu madenin en yoğun bulunduğu yer Sarıkamış ilçesidir⁵. Ancak maden açısından en zengin bölge Kağızman bölgesidir. Kağızman’da Krom, mermer, kurşun, porselen, toprak boyası, linyit gibi madenler bulunmaktadır. Bunun yanında Kars Sancağı’nda ise simli kurşun, siyah kehribar, cıva ve gaz gibi yer altı madenlerinin bulunduğunu söyleyebiliriz⁶. Kağızman kazası dâhilinde bulunan beş dönümlük Arsenik maden sahasının Rus tebaasından Markofeski ve beraberindekiler tarafından işletilmesine 26.5.1929 tarihinde Bakanlar Kurulu Kararnamesiyle karar verilmiştir.⁷

10 yıl kadar Ruslar tarafından işletilen bu madenler daha sonra 4198 sayılı karar ve 03.05.1939 tarihli resmi gazetede yayımlanan Bakanlar Kurulu’nun 2-10400 sayılı kararı ile feshedilmiştir⁸.

---

³ Ersoy, “ Bir İngiliz Konsolosunun 1846 Yılında Erzurum’dan Kars’a Seyehati”, s. 241-245.

⁴ Ersoy, “Bir İngiliz Konsolosunun 1846 Yılında Erzurum’dan Kars’a Seyehati”, s.245.

⁵ Antonio Sagona, “ Ortaçağ’dan Önce Kars”, **Kars Beyaz Uykusuz Uzakta**, İstanbul 2006, S. 13.

⁶ Sadık Atak, **Doğunun Kapısı KARS**, İstanbul 1946, S.77.

⁷ **BCA**, 030.0.018.001.002.4.32.11

⁸ **Kars Gazetesi** 12.05.1939.s.2

I.BÖLÜM

RUS İŞGALİNDEN CUMHURİYET'İN İLANINA KADAR KARS

1. Çarlık Rusya Yönetiminden Cumhuriyet Dönemi'ne Kadar Kars Ekonomisi

1878 yılında düzenlenen Berlin Kongresi, Avrupa güçler dengesi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünde ve İmparatorluğun etnik dengesinde önemli değişimler yaşanmasına neden olmuştur. İmparatorluk bünyesinde barındırdığı üç önemli ve stratejik toprak parçasını üç önemli devlete bırakmak durumunda kalmıştı¹.

Bosna Hersek, Kıbrıs Adası ve Kars Sancağı'ndan oluşan bu üç önemli ve stratejik bölgede yeni idare sistemiyle bütünleşememe sorunları yaşanmıştır. Bosna'nın Avusturya tarafından işgali, yerli Müslüman toplum tarafından yoğun bir protesto ve silahlı direniş ile karşılık bulmuştur. Kıbrıs Adası'nda ise İngiltere sonrası sorunlar hala günümüze kadar varlığını korumaya devam etmiştir. Ancak bizi ilgilendiren kısım, Kars Sancağı'nın 40 yıllık Çarlık Rusya idaresi altında kaldığı zaman dilimi ve sonrasında tekrar Türkiye'ye bağlanması konusudur. Kars işgal öncesinde Osmanlı İmparatorluğu ile yeterince bütünleşmediği gibi Çarlık Rusya döneminde de ancak Rusya'nın Güney Kafkasya bölümü ile kısmi ilişkiler kurabilmiştir². Kars Sancağı, Çarlık Rusya yönetimine geçtiği zaman vilayet statüsü ile (Oblast) genel valiliğe bağlanmıştır³. Zakafkasya adlı bu genel valiliğin başkenti ise Tiflis olmuştur. Kars'ın Osmanlı dönemine göre sınırları ise büyütülmüştür. Ancak Çarlık Rusyası'nın Kars bölgesi ile olan ilişkilerinin çok daha önceden başlamış olduğu gözlerden kaçmamaktadır.

Kars'ta bir Rus konsoloslugu bulunmaktaydı. Kars ile Kafkaslar arasında bir ticari etkinlik vardı. Aynı yıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun 1 reis ve 6 üyeli bir ticaret mahkemesi teşekkül ettiği görülmektedir. Ulaşımın kötülüğüne rağmen posta ve telgraf sisteminin işler olduğu bilinmektedir⁴. Kars ekonomisinin belirlenmesinde iklim ve fiziki doğal koşulların önemli etkisi olmuştur. Doğal olarak tarım ve

¹ Ahmet Ender Gökdemir, **Cenûb-i Garbi Kafkas Hükümeti**, Ankara 1998, s.9.

² Ortaylı, *Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars*, 243-245

³ M. Fahrettin Kırzioğlu, **Kars Tarihi**, I. Cilt, İstanbul 1953

⁴ İlber Ortaylı, *Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars*, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, sayı 9, 1978, 243-245

hayvancılık il genelinde oldukça yaygın konumdadır. Ortalama olarak nüfusun %56'sı kırsal kesimlerde %44'ü ise şehirlerde yaşamaktadır. Ancak şehirde yaşayan insanların bir kısmı da yine tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktadır⁵. Kars vilayetinin eskiden beri en önemli geçim kaynağının tarım ve hayvancılıktan ibaret olduğu bilinmektedir. 1897 nüfus sayımına göre bütün nüfusun %76'sı çiftçilikle, %6'sı da hayvancılıkla geçinmektedir. Toplamda ise halkın %82'si tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktadır⁶.

Dolayısıyla net bir yüzdellik değer ortaya koyamamakla beraber nüfusun yaklaşık %80'inin tarım ve hayvancılıkla uğraştığının altını çizmekte fayda vardır. Bu oran Doğu Anadolu ortalamasının bile üzerindedir. Çok eski zamanlardan beri ekonomini temelini tahıl tarımı ve mera hayvancılığı oluşturmaktadır. Ancak bu üretim tarzlı ekonomik yapıda zaman zaman kırılma noktaları oluşmuştur. Örneğin 1877- 1878 Osmanlı Rus savaşından sonra Kars'ın Ruslarca işgalini takip eden yıllarda, ticarileşememiş bir yapıya sahip olan Kars ekonomisi daha ziyade tarımsal yapıda değişikliklere uğramıştır. Bu süreçte tahıl, baklagil ve meyve üretiminde artış meydana gelmişlerdir. Bunun dışında ayçiçeği ekiminin yaygınlaştırılması ile birlikte bitkisel yağ üretimi sağlanmıştır. Tütün üretimine geçilmesi ile birlikte de küçük ölçekli sigara imalathaneleri ortaya çıkmıştır. Rus döneminde kullanılan yeni tarımsal teknikler sayesinde özellikle buğday ve arpa üretiminde artış sağlanmıştır. 1884- 1913 yıllarında ekilebilir arazi oranı 2 katına çıkmıştır. 1863 yılında 794 ton olan patates üretimi ise 1910 yılında 4.416 tona ulaşmıştır. Tarımda özellikle pulluk ve malakan atı denilen dayanıklı türün kullanılması verim artışında etkili olmuştur⁷.

Çarlık Rusya döneminde Kars ekonomisinde Rus, Türk ve İran paraları aynı anda kullanılmıştır. Ölçü sisteminde ise hem Osmanlı ve hem de Rus birimleri kullanılmıştır. Ticaretin önemli ve vazgeçilmez unsurlarından olan yol şebekesinin Kars'ta olmadığı görünmektedir. Ruslar bu bağlamda demiryolu ile Kars'ı Kafkas demiryolu şebekesine dahil etmişlerdir. Ancak bu demiryolu ağı ticari faaliyetlerden ziyade askeri amaçla kullanılmak için geliştirilmiştir. Bu haliyle bile yeterli olmayan

---

⁵ **Kars İl Yıllığı**, Ankara 2005, s. 98-99.

⁶ Candan BADEM, **Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars Vilayeti**, İstanbul 2010, s.169.

⁷ **Kars İl Yıllığı**, s. 98-99.

demiryolu şebekesi ile Kars, Aleksandropol üzerinden ancak Tiflis'e bağlanabilmiştir. Batum ve Anadolu içleriyle hiçbir bağlantı kurulmamıştır⁸.

1871- 1877 tarihli Erzurum Vilayet Salnamelerinde Kars Sancağında yetişen tarım ürünleri hakkında bilgi verilmiştir⁹. Kars Sancağında yetiştirilen hububat ve nebatat istatistikleri aşağıdaki şekilde katalog haline getirilmiştir.

Hububat veya Nebatat	Kıyye veya Kile
Fasulye	3,000 Kile
Bakla	2,000 Kile
Keten	1,920 Kıyye
Tütün	400 Kıyye
Soğan	19,000 Kıyye
Üzüm	12,000 Kıyye
Arpa	120,392 Kıyye
Buğday	199,635 Kile
Kavun- Karpuz	61,000 Kıyye
Ayva	12,000 Kıyye
Dut	400,000 Kıyye
Vişne	2,000 Kıyye
Armut	25,000 Kıyye
Elma	15,000 Kıyye ¹⁰

Kars 30 Ekim 1920 tarihinde Kazım Karabekir Paşa tarafından tekrar Türkiye topraklarına katılmıştır. Bu birliktelikten sonra pazar imkanını kaybeden Kars şehri yeniden bir duraklama dönemine girmiş ve kendi kendine yeter bir ekonomi modeline dönmüştür¹¹. Osmanlı Dönemi'nde Kars'ta halı dokuma tezgahları ve birkaç deri ve sabun imalathanesi dışında sanayi üretiminin çok kısıtlı ve az olduğu görülmektedir. Bunun nedeni ise yolların düzgün olmaması ve ticaretin gelişmemiş

⁸ Ortaylı, *Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars*, 243-245

⁹ Hürü Sağlam, **H.1287-1288-1290-1293-1294 Tarihli Erzurum Salnamelerine Göre Kars Sancağı**, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars 2011, s.48-49.

¹⁰ Kıyye'nin diğer adı okka'dır. Okka ise eski bir ağırlık ölçü birimi olup 1,282 grama eşit gelmektedir.

¹¹ **Kars İl Yıllığı** Ankara 205 s.99.

olmasıdır. Bu dönemde Kars'ta İran uyruklu tüccarların da bulunduğu bilinmektedir¹².

2.Cenub-i Garbi Kafkas Cumhuriyeti

1828 - 1829 Osmanlı Rus harbi sırasında Ruslar: Kars, Ahıska, Doğubeyazıt ve Erzurum'u ele geçirmişlerdir sonrasında İngiltere'nin araya girmesiyle birlikte savaş sonunda yapılan Edirne Antlaşması uyarınca Kars, Erzurum ve Doğubeyazıt Osmanlılara geri verilmiş fakat Ruslar'ın bölgede etkinliklerinin devam edeceğine dair bir anlayış ortaya çıkmıştır. Nitekim 1853'te patlak veren Kırım Savaşı sonrasında, Ruslar tekrar Kars'ı almışlardır. Ancak batılı devletler Rus yayılımcılığından endişe duyduklarından dolayı 1856 yılında imzalanan Paris Antlaşması gereğince Kars yeniden Osmanlı topraklarına katılmıştır. Elviye-i Selase olarak bilinen üç sancağın uzun süre boyunca Rus yönetiminde kalması meselesi ise 93 harbi olarak bilinen 1877- 1878 Osmanlı- Rus savaşı neticesiyle alakalıdır. Savaşı kaybeden Osmanlı İmparatorluğu, İngilizlerin de araya girmesiyle Ruslarla Ayestefanos Antlaşmasını imzalamıştır. Savaş tazminatı olarak öngörülen 1.410.000 rubleye karşılık olarak Kars, Ardahan, Batum ve Doğubayazıt Rusya'ya verilmiştir. Böylelikle bu bölge 93 harbenden sonra yaklaşık kırk yıl boyunca Rusya yönetiminde kalmıştır¹³. Osmanlı Rusya sınırı Rusya lehine Arpaçay'dan Sarıkamış Karaorgan'a kaymıştır¹⁴.

Bölge Karskaya Oblast yani Karskaya Eyaleti olarak düzenlenmiş ve başkenti Tiflis olmuştur¹⁵. Elviye-i Selase'de uygulanan Karskaya Eyaleti sistemi Rusya'da vuku bulan Ekim Devrimi (1917) sonucunda imzalanan 3 Mart 1918 Brest Litovsk antlaşması nazarınca ortadan kalkmıştır¹⁶. Anlaşmaya ilişkin olarak Kars, Ardahan ve Batum tekrar Osmanlı İmparatorluğu'na bırakılmıştır¹⁷.

---

¹² Badem, **Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars Vilayeti**, s.177-178

¹³ Adem Çaylak, Atıl Cem Çiçek, *Anadolu'da Demokratik Cumhuriyet Fikrinin Oluşması: Cenub-i Garbi Kafkas Cumhuriyeti, Uluslar Arası Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu*, Isparta 2008, 202.

¹⁴ Mürsel Köse, **İşgalden Kurtuluş: Kırk Yıllık Kara Günler ve Ermeniler**, Ankara 2003, s.14.

¹⁵ Selçuk Ural, *Birinci Dünya Savaşı'ndan Cumhuriyet'e Kadar Kars, Kars Tarihi: Geçmişten Cumhuriyet'e*, Erzurum 2011, s. 434.

¹⁶ M. Fahreddin Kırzioğlu, "Kars", **İslam Ansiklopedisi**, 6. Cilt, İstanbul, s. 363

¹⁷ Çaylak, Çiçek, *Anadolu'da Demokratik Cumhuriyet Fikrinin Oluşması: Cenub-i Garbi Kafkas Cumhuriyeti*, s.205.

Ancak itilaf devletleri Osmanlı İmparatorluğu'ndan Mondros Ateşkes Antlaşması gereğince 1914 sınırlarına çekilmelerini istemişlerdir¹⁸. Bu aşamadan sonra İngilizler Batum'a, Gürcüler Ahıska ve Ardahan'a Ermeniler ise Kars'a asker çıkarmışlardır. Ancak bu olaylardan sonra yöre halkının Osmanlı subayları nezdinde işgallerle karşı ayaklanmalara ve teşkilatlanmaya yöneldikleri görülmektedir. Bu çalışmalar neticesinde 14 Kasım 1918 tarihinde I. Kars kongresi toplanmıştır. Milli İslam Şurası Merkezi Umumi isimiyle Kars bölgesinde bir hükümet kurulmuştur. 30 Kasım 1918 tarihinde ise II. Kars Kongresi toplanmıştır¹⁹. Bu toplantı sonucunda Batum ve Ahıska bölgeleri de Kars'a katılmıştır²⁰. Üç gün süren görüşmeler sonucunda Kars Milli İslam Şurası Hükümeti kurulmuştur. Hükümetin başına Şüregel Kaymakamı Cihangiroğlu İbrahim Bey seçilmiştir. Tüm bu oluşumlarda Enver Paşa'nın görevlendirdiği İttihatçıların ve Teşkilat-ı Mahsusa üyelerini halkı bilinçlendirmelerinin payı büyüktür²¹.

Kars Milli İslam Şurası Hükümeti'nin kurulmasından sonra ise çalışmalar devam etmiş ve I ve II. Ardahan ile III. Kars Kongreleri düzenlenmiştir²². III. Kars Kongresi 17-18 Ocak 1918 sonucunda Kars Milli İslam Şura Hükümeti, Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkata-i Milliyesi ismini almıştır. Hükümet başkanlığına tekrar Cihangiroğlu İbrahim Bey seçilmiştir. Cenub-i Garbi Kafkas Cumhuriyeti 18 maddelik bir anayasa hazırlamış ve bu anayasada bayrağın rengi, ülkenin sınırları devletin ismi ve ülke sınırlarında nasıl seçim yapılacağı ve etnik gruplar ve farklı mezhep ve din mensuplarına nasıl yaklaşılacağı üzerine esaslar belirlenmiştir.

Genel olarak demokratik bir yapı arz eden anayasa, Teşkilatı Esasiye ismiyle aynı zamanda kendisinden sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin 1921 Anayasasına da isim babalığı yapmış durumdadır. Hükümet tarafından oluşumu tamamlanan meclis 1 Mart 1919 yılında çalışmalarına başlamıştır²³. Meclis aynı gün Paris Barış Konferansı'na başvuruda bulunarak bağımsızlığının tanınmasını istemiştir. 25 Mart

---

¹⁸Ural, "Birinci Dünya Savaşı'ndan Cumhuriyet'e Kadar Kars", s.446-447.

¹⁹S. Esin DAYI, Elviye-i Selase'de Milli Teşkilatlanma, Erzurum 1997, s.93

²⁰Mete Tunçay, "Kars ve Kafkasya: 1917- 1921", 2. Kent Kurultayı- Kafkasya'da Ortak Geleceğimiz, Kars Belediyesi Yayınları, İstanbul 2007, s.195

²¹Çaylak, Çiçek, Anadolu'da Demokratik Cumhuriyet Fikrinin Oluşması: Cenub-i Garbi Kafkas Cumhuriyeti, s.204.

²²Ural, "Birinci Dünya Savaşı'ndan Cumhuriyet'e Kadar Kars", s.617.

²³Çaylak, Çiçek, Anadolu'da Demokratik Cumhuriyet Fikrinin Oluşması: Cenub-i Garbi Kafkas Cumhuriyeti, s.206.

1919 da ise devletin isminin Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Cumhuriyeti olarak değiştirilmiştir. Bu tarihten sonra Hükümet reisinin sıfatı da Cumhurreisi olarak düzenlenmiştir. Bu arada İstanbul'da yaşayan Karşlılar tarafından Karşlılar Cemiyeti'de, Kars'ta kurulan bu yeni Cumhuriyet ile İstanbul arasında ilişkileri düzenlemişler ve Cumhuriyetin tanınması için çalışmalar yapmışlardır. Ancak Cenub-i Garbi Kafkas Cumhuriyeti'nin kurulduğu topraklarda hak iddia eden Ermeniler ve Gürcüler sürekli olarak batılı devletleri bu duruma seyirci kalmakla suçlamışlardır.

Bununla birlikte Azerbaycan Hükümeti, Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'nin varlığını benimsemiş ve hatta bu Cumhuriyet'e yapılacak saldırının kendisine yapılmış olduğunu açıkça ilan etmiştir. 1919 yılı Şubat ayında İngilizler bölgedeki Askeri valilerini değiştirerek yerine General V Asser'i getirmişlerdir. Bu general ile Cihangiroğlu İbrahim Bey arasında gerçekleşen görüşme neticesinde İngilizler, hükümetten Kars dışında bir yere müdahale etmemeleri gerektiğini ve Ermenilerin Kars bölgesine yerleştirilmelerini istemiştir. Ancak bu istekleri Cumhurreisi tarafından reddedilince 13 Nisan'da İngilizler parlamentoyu basarak Hükümet üyelerini tutuklamışlardır. Bu olaydan sonra Doğu Harekâtına kadar Kars yönetimi İngilizlerce Ermeniler'e bırakılmıştır²⁴. Şüranın 11 yöneticisi ise Malta adası'na sürgün yollanmışlardır²⁵.

Elviye-i Selase'nin uzun yıllar boyunca Rus idaresi altında kalması, daha sonra İngilizlerin, Ermeni ve Gürcülerin bölgede yaptıkları işgaller Müslüman halk ile aralarında problem çıkmasına neden olmuştur. En önemli tartışmalar ise tapu olaylarında yaşanmıştır. Elviye-i Selase Tahkik Heyeti bölgede bir takım çalışmalar yapmıştır. Bunların içerisinde bölgedeki arazi problemini çözüme kavuşturmak amacıyla yapılan incelemelerde bulunmaktadır. Yapılan incelemeler sonunda emlak ve arazi meselesi hakkında bir rapor hazırlamıştır. Rapor'da özetle aşağıdaki bilgiler verilmiştir.

93 harbinden sonra Eliye-i Selase'nin Rus idaresine geçmesiyle birlikte, Ruslar burada çeşitli heyetler kurup göç etmeyen ahalinin ellerindeki tapuları koruma bahanesiyle araziye tektik etmişler ve yeniden ölçümler yapmışlardır. Arazilerin

---

²⁴ Çaylak, Çiçek, *Anadolu'da Demokratik Cumhuriyet Fikrinin Oluşması: Cenub-i Garbi Kafkas Cumhuriyeti*, s.209.

²⁵ Tunçay, **Kars Ve Kafkasya: 1917- 1921**, s.195.

hududa göre değil tapu senetlerinde yazan dönüm miktarlarına göre kabul ve tasdik ederek halka “Kopça” denilen vesika vermişlerdir. Şehirlerde üzeri damla örtülü olan arazilere Kopça verirken köylerde bulunan damla örtülü arazilere hiçbir şekilde vesika verilmemiştir. Bazı köylülerin ellerindeki tapu senetleri Rus memurları tarafından makbuz karşılığında alınmış fakat sonradan Kopça verilmemiştir.

Ölçümlerde bir dönümün üzerinde olan arazilerde “Kazorni” yani miri olarak saymış ve sahibine vermemişlerdir²⁶. Rus Hükümeti ahaliden hicret edenlere beş sene içerisinde senetlerini ibraz ederek bedellerini almalarını, almayanların ise altıncı senede hükümet malı sayılacağını ilan etmiştir. Bunun üzerine arazi sahipleri senetleri vererek bedellerini almıştır.

Bir kısmı senetlerini vermemelerine rağmen haberleşme ile vakit geçirildiği öne sürülerek bedelleri verilmemiştir. Rus Hükümeti işgal ve harp dolayısıyla başka yerde olan halkın malı ve eşyasını tamamen hükümet malı saymıştır. Bilahare müracaat edenlerin müracaatlarını da dikkate almamıştır. Ruslar miri yaptığı arazinin bir kısmını doğrudan doğruya köylülere tahsis etmiştir. Kasabalarda ki araziye her sene kira bedeli ödenip müzayede ile satılmak suretiyle bölge belediyelerine bırakmıştır.

Ruslar Hıristiyanlara daha iyi arazileri vermiştir. Müslümanların ellindeki mahsüldar arazi alınarak Rus, Malakan ve Hıristiyanlara verilmiştir. Müslümanlara sarp ve kıraç mahallerde araziler tahsis edilmiştir. Ruslar şahsi yani kopçalı araziler dâhil diğer araziler üzerinde, her kim olursa olsun (Rum, Malakan, Müslüman, Ermeni) arazi alım satımını men etmiştir. Elviye-i Selase Rus idaresinden kurtarıldıktan sonra, Ruslar tarafından Kopça verilen arazi doğrudan doğruya mutasarrıf tarafından idare edilmeye başlanmıştır²⁷. Ruslar zamanında hükümet malı yapılmış öteden beri Rum, Malakan, Ermeni, Dukhabor ve Ruslara tahsis edilmiş bunların sonradan Rusya vesair yerlere göç etmeleri üzerine maliyece vazife olunan köylerin arazi her tarafta farklı şekillerde idare olunmaktadır. Kars ve havalisindeki arazi bedelsiz olarak muhacirlere iskân edilmiştir. Ermenilerin bölgeden göç etmesinden sonra bıraktıkları araziler bir kısım halk tarafından ele geçirilmiştir.

---

²⁶ Süleyman Tekir, **1921-1927 Ardahan'da İdari, Ekonomik ve Sosyal Yapı**, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kars 2010, s.

²⁷ Tekir, **1921-1927 Ardahan'da İdari, Ekonomik ve Sosyal Yapı**

Bunlar Kopça'sızdır ve alım satımları men edilmiştir. Raporun son bölümlerinde yapılması gereken işler şöyle belirtilmiştir.

-Kars ve Ardahan'ın nüfusu büyük harpten öncesine nispetle bazı yerlerde yarıya, bazı yerlerde üçte birine hatta dörtte birine kadar düşmüştür. Bölgede çok sayıda mera ve arazi olması nüfusunda az olması hasebiyle 93 Muhacirlerine ve Çar yönetimindeki Kopça'lı arazi sahiplerine ilaveten arazi verilmelidir. Bu şekilde dağıtım yapıldıktan sonra ziraat yapabilecek mera ve tarla'da peyder pey dağıtılmalıdır.

-93 muhacirlerinin ibraz ettikleri bazı arazilerin askeri veya mülki araziler civarında olduğundan buralarda arazi olanlara muadil araziler verilmelidir²⁸.

-Eski tapu senetleri ibraz edemeyenler şahit gösterme, dava açmakla uzun süre alacak bir sürece sebebiyet verebilirler. Bu yüzden iddialar dikkate alınmadan, iddia ettikleri mahallerde uygun araziler kendilerine tahsis edilmelidir.

-93 muhacirlerine devlet tarafından iskân edildikleri yerde verilen araziye hükümet yeni verilecek yerlere muadil olarak geri almalıdır.

Rapor sonucuna göre durum İcra Vekilleri Heyeti tarafından incelenmiş ve Elviye-i Selasede ki arazi meselesini çözüme kavuşturmak adına 21 Eylül 1922 tarihli bir kanun lahiyası hazırlamıştır.

“Madde 1.Kars, Ardahan ve Artvin livalariyle İğdır ve Kulp kazalara ahalisinden olup ziraatle müteveğğil bulunanların elyevm ziraat etmekte oldukları araziye 1330 senesi iptidasında dahi vaziulyet buldukları veyahut tarihi mezkûrdeki vaziulyetlerden intikal ve teferruğ gibi asbabı kanuniyeye binaen elyevm makamına kaim oldukları tahakkuk eylediği halde namlarına kaydı icra ve yedlerine usulen senedi hakını ita kılınacaktır²⁹.

Şu kadar ki. Harbi Umumî esnasında hicret edip henüz avdet etmemiş olanların kezalik 330 senesinde vaziulyet oldukları tahkik kılınacak olan arazi iki sene müddetle hiçbir kimseye teffiz edilmeyecek ve bunlarda bu müddet zarfında

²⁸Tekir, 1921-1927 Ardahan'da İdari, Ekonomik ve Sosyal Yapı, 77-81

²⁹Tekir, 1921-1927 Ardahan'da İdari, Ekonomik ve Sosyal Yapı, 77-81

avdetle yeniden ihtiyarı ikamet edenlere fikrai sabıka veçhile senedi hakani verilecektir³⁰.

Madde 2. — Birinci maddede beyan olunanlar haricinde kalan arazi dahi istirdadı müteakip gelmiş ve bundan böyle gelerek usulü dairesinde iskân edilecek olan muhacirin, İskânı Muhacirin Nizamnamesi ahkâmına tevfikân tevzi edilir.

Madde 3. — Ahalii kadimei mahalliyeden olup, Harbi Umumiden mukaddem Türkiye'ye iltica ve hicret ederek ahiren avdet etmiş ve edecek olan muhacirin, Devletçe iskân edilecek muhacirini saire ile hemhukuk olup fazla bir hak ve imtiyaza malik değildir.

Madde 4. — İşbu kanun hükmü evkafi sahiheden olan arazi hakkında cari değildir. Üç yüz otuz senesinde kura ve kasabata mahsus mahaller heyetâtı tarafından baddettespit ait oldukları kura ve kasabat namına kaydedilecektir.

Madde 5. — Birinci maddede muharrer mahaller arazisinin tasarrufuna mütedair olup doksaniüç tarihinden mukaddem ita kılınmış olan vesaik ve senedatı kadime mazmunları keenlemyekûn hükmünde olduğundan bunlara müsteniden tasarruf iddiası gayri mesmu ve bu bapta ikame olunacak daaviyi istimadan hükkam memnudur.

Madde 6. — Birinci maddede muharrer mahallerde kâin bilcümle emvali gayrimenkule bir heyeti mahsusa marifetiyle tahrir ve iratlarıyla kıymetleri usulen tahmin ve tayin kılınacaktır. Tahrir heyeti Maliye, Defteri hakani memurlariyle hükme mezun bir hâkimden mürekkep olacak ve bunların maiyetinde birer kâtip ile birer messah bulunacaktır.

Madde 7. — Emvali gayrimenkulenin tahriri ile irat ve kıymetlerinin tahmini hususatında veyahut münazaatı ile bir mahalle iddiayı temellük edilmesi gibi bir sebep veyahut ahvali saireden dolayı ihtilâf zuhuru halinde emvali gayrimenkulenin tahrir ve tahdidi hakkındaki 5 Şubat 1338 tarihli kanunu muvakkatin mevaddı müteallikası ahkâmı esas ittihaz ve tatbik edilecektir.

Madde 8. — Gerek müceddeden ve gerek vesikai tasarrufiyeye mukabil tepdilen verilecek senedatı hakaniye için harç ve varaka bahası namiyle hiçbir şey

---

³⁰ Tekir, 1921-1927 Ardahan'da İdari, Ekonomik ve Sosyal Yapı, 77-81

alınmayıp yalnız emvali gayrimenkulenin taayyün edecek kıymetlerinden bir defaya mahsus olmak üzere yüzde beş kuruş resmi tahrir azholunacaktır.

Madde 9. — İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren meriyülicradır.

Madde 10. — İşbu kanunun icrasına Maliye, Adliye vekilleri memurdur³¹.”

16 Mart 1921 tarihinde imzalanan Moskova Anlaşması Sovyet Rusya ve bunu tamamlayan 13 teşrin I. 1921 tarihli Kars Anlaşması ile de Ermeni, Gürcü, Azerbaycan Cumhuriyetleri ile bugünkü sınırlarımız çizilmiştir³².

Kanun TBMM gündemine geldikten sonra ilgili encümenliklere havale edildi. Encümenliklerin konuyu görüşmesi tekrardan meclis gündemine taşınması ancak 10 Nisan 1924 tarihini buldu. Bu tarihte TBMM Genel Kurulunda yapılan müzakereler sırasında encümenlilerin tezkireleri okundu. Daha sonra kanun maddeleri tek tek müzakere edilmiştir. Yapılan müzakereler sonucunda Elviye-i Selase hakkında İcra Vekilleri Heyeti tarafından gönderilen 1/151 numaralı kanun lahiyası, kanunlaşmıştır³³.

---

³¹ Tekir, **1921-1927 Ardahan'da İdari, Ekonomik ve Sosyal Yapı**, 77-81

³² Kırzioğlu, “Kars”, s. 363.

³³ Ayrıntılı Bilgi İçin Bknz. Süleyman Tekir, **1921-1927 Ardahan'da İdari, Ekonomik ve Sosyal Yapı**, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kars 2010, s.

3. Malakan'ların Kars Ekonomisi'ne Katkıları

Rusya'nın Saratov ve Dambuğ bölgelerinde yaşayan Malakanlar, ile Ruslar arasında süt içme inancı ile alakalı olarak bir sürtüşme meydana gelmiştir. Malakanlara göre haftanın her günü süt içilmesi caiz iken Ruslar sadece haftada iki gün süt içiyorlardı. Moloko kelimesi Rusçada Süt Molokan ise süt içen anlamındadır. 1682 yılında ikon yani haç ve benzeri objelere olan karşı tutumları neticesinde Ortodoks kilisesinden ayrılmışlardır. Bu sebeple önce Kafkasya'nın kuzeyine sonra ise, Osmanlı İnan sınır boyunca kasabalara yerleştirilmişlerdir³⁴. 1877- 1878 Osmanlı Rus harbinden sonra, Ruslarca Kars'a yerleştirilen Malakanlar uzun yıllar boyunca buralarda kaldıktan sonra ABD ve Avustralya'ya göç etmişlerdir³⁵. Kazım Karbekir Paşa Malakanların takım ve hayvancılık alanında yerli ahaliyet yol göstermeleri ve konuda daha iyi olmaları nedeniyle onların Kars bölgesinde kalmaları gerektiğini ve hatta Anadolu'nu içlerinde de bunlardan yararlanılması gerektiğini savunuyordu³⁶. Ancak 1904 yılı sonrasında Rus- Japon savaşı devam ederken Çar II. Nikolay'a savaşa katılmamaları için dilekçe veren Malakanlar bu istekleri olumlu karşılanmayınca, alışmış oldukları Kars'tan, Meksika ve Amerika'ya gitmişlerdir³⁷. Ancak Malakanlar'ın tamamının Kars'tan ayrılmadıkları bilinmektedir. Kars'ta buldukları süre zarfında bu Rus göçmeni Malakan grup, Kars'ta bulunan yerli ahaliye üretim anlamında yeni şeyler öğretmişlerdir. Bunların başında peynircilik, bahçe ziraatı, değirmencilik, arıcılık, hayvancılık, gelmektedir. Bu dönemde diğer bölgelerde hala tarım alanında hala eski yöntemler kullanmıştır. Malakanlar'ın bulunduğu yerlerde modern tarım yapılmaya başlanmıştır³⁸. Kars gibi soğuk iklimle sahip bir coğrafyada vişne ve domates gibi ürünler dahi yetiştirmişlerdir. Bununla birlikte dere boylarına kurdukları değirmenler sayesinde bölge halkının tahılları öğütülmüş ve aynı değirmenler sayesinde kısmı elektrik üretimleri dahi yapılmıştır. Genel olarak üretken bir toplum olan Malakanlar zavot adı verilen peynir işletmeleri kurarak bölge halkına kaliteli peynir yapmayı öğretmişlerdir³⁹.

³⁴ Mustafayev, "Ermenilerin ve Malakanların Şamahı'da Yaptıkları Mezalim", **Akademik Bakış Dergisi**, Kırgız Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mart 2013 Sayı 35, s. 8.

³⁵ Ludmila Denisenko, **Böyle Bir Kars**, İstanbul 2011, s.191.

³⁶ Yavuz Aslan, "Molokanlar (Malakanlar) Sorunu", **2. Kent Kurultayı: Kafkasya'da Ortak Geleceğimiz**, İstanbul 2007, S.200

³⁷ Denisenko, **Böyle Bir Kars**, s.186.

³⁸ Ahmet Refik, Kafkas Yollarında İki Komite İki Kıtıl, Haz, Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul 1998, S.83.

³⁹ Denisenko, **Böyle Bir Kars**, s. 209-211.

II. BÖLÜM

1923 - 1970 ARASI KARS EKONOMİSİ

1.Kars İli'nin Coğrafyası

Kars, Çoruh ile Karadeniz'e, Fırat, Murat ve Basra Körfezine, Aras ve Kür ile Hazar denizine sularını akıtan, Ön Asya'nın en geniş ve en yüksek bölgesinde bulunmaktadır¹. Kars içinde bulunduğu 171.061 km² alan ile Doğu Anadolu Bölgesinin kuzeydoğusunda yer almaktadır². Kars, nehirleri ve dağlarıyla güneye doğuya ve kuzeye karşı doğal bir kale görünümündedir³. Kars doğusunda Ermenistan, güneyinde Iğdır ve Ağrı, batısında Erzurum ve kuzeyinde Ardahan ile komşudur. Aras nehri, Çıldır Gölü'nden doğan ve Ermenistan sınırını oluşturan Arpaçay nehri ile Kars, Iğdır ve Ermenistan sınırlarının kesiştiği noktada birleşerek, İran ve Azerbaycan üzerinden Hazar Denizi'ne dökülmektedir⁴. Hazar Denizi'ne dökülmeden evvel yurdumuz sınırlarının dışında Kura Irmağı ile birleşmektedir⁵. Iğdır'ın batısında Aras Nehri'ne katılan Gaziler Deresi'nin batı bölümü, Iğdır'ın Kağızman ile olan sınırını çizmektedir.

Iğdır ili tamamen Aras Havzası içinde yer almaktadır. Iğdır coğrafyasında bulunan Gaziler Çayı, Buruksu Çayı, Aşağı ve Orta Karasu Çayları Aras Nehri'ne katılmaktadırlar⁶. Aras Nehri Bingöl ve Palandöken dağlarından çıkarak Hınıs ve Pasinler ovasını sulayıp Kağızman ilçe topraklarını ikiye bölüp doğu sınırını oluşturur. Burada ise Çıldır gölü ayağı ile Kars suyunun birleşmesiyle meydana gelen Arpaçay Nehri'ni kendine katan Aras, Iğdır Ovası'nı sulayarak İran topraklarına girer⁷. Aras nehri aynı zamanda Sürmeliçukuru ile Sahatçukurunu (İravan Ovası) birbirinden ayırmaktadır⁸. Ardahan sınırlarından geçen Kura Nehri ise Gürcistan ve Azerbaycan topraklarını takip ederek Hazar Denizi'ne dökülmektedir⁹. İlde yer alan bu akarsuların rejimi düzensizdir. Kışın yağın karların erimeden uzun

¹ **Kars** (CHP Halkevleri Bürosu Yayınlarından), Haz. Redaksiyon Heyeti, İstanbul 1943, s.1.

² **Kars'ın Sosyo Ekonomik Durumu**, Serhat Kalkınma Ajansı, Aralık 2012, s. 5.

³ Sadık Atak, **Doğunun Kapısı Kars**, 1946, s.55.

⁴ **Kars'ın Sosyo Ekonomik Durumu**, s. 5.

⁵ Alpaslan Ceylan, Sarıkamış **Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar**, Erzurum 2001, s. 18

⁶ **Iğdır'ın Sosyo Ekonomik Durumu**, Serhat Kalkınma Ajansı, Şubat 2013, S.9.

⁷ Atak, **Doğunun Kapısı Kars**, s.55.

⁸ **Kars** (CHP Halkevleri Bürosu Yayınlarından), s.2.

⁹ **Ardahan'ın Sosyo Ekonomik Durumu**, Serhat Kalkınma Ajansı, Şubat 2013, s.4.

süre kalması kış aylarında debi miktarını düşürürken, ilkbaharla birlikte eriyen bu karlar akarsulara katılarak debi miktarını yükseltmektedirler.

Akarsuların eğilimlerinin fazla olması ve bölgede var olan vadi sayısı incelendiği zaman bölgenin hidroelektrik santrali potansiyelinin çok olduğu gözlerden kaçmamaktadır. Kars'ta irili ufaklı birçok göl bulunmaktadır.

İlde yer alan göller bir kısmı Kars sınırlarında olan Çıldır gölü başta olmak üzere, Kuyucuk Gölü, Turna Gölü ve Aygır Gölü'dür. Ayrıca yapay göl olarak Arpaçay Baraj Gölü'de il sınırlarında mevcut olan bir göldür. Ovalar il içerisinde oldukça geniş alanlara sahiptirler. Kars ve Iğdır ovası bölgenin önemli ovalarındandır. Doğu Anadolu Bölgesi'nin en geniş ovası olan Kars Ovası, Alluhuekber Dağları ile Sarıkamış Kars platosu arasında yer almakta olup ovanın yüzölçümü **2500 km²** dir¹⁰. Kars Ovası'nın ortasından ovayı sulayan Kars Çayı geçmektedir¹¹. İl coğrafyası büyük bir plato özelliği göstermekte ve bitki örtüsü genel olarak bozkır görünümündedir¹².

Ardahan'da bulunan platoların yüzeylelerinde merkezi püskürtme neticesinde Cin Dağı, 2957, Keldağı 3033, Ilgar Dağı 2918 ve Kısır Dağı 3197 gibi volkan konileri bulunmaktadır¹³. Ardahan İli'nin karasallık oranı % 47,5 iken bu oran Kars'ta %49,7 ' ye Sarıkamış'ta ise % 56' ya kadar çıkmaktadır¹⁴. Ziraata oldukça elverişli olan Kars ilinde hayvancılık daha önemli bir faaliyet alanı oluşturmaktadır. Bunun başlıca nedeni geniş ve güzel yaylaların varlığıdır. Tuzluca, Perli, Pernavut, Kağızman, Yağlıca, Nebi Yurdu, Küçük Yusuf, Borluk, Kızılçakçak ve Kars düzü çayırıları, Zellice, Taht, Bordiz, Kısır, Boğatepe, Köroğlu, Okçu, Şeref, Köşk en önemli yaylalardandır¹⁵. Kışlar oldukça soğuk ve sert geçerken yazlar yağışlı geçmektedir. Meteoroloji Genel Müdürlüğü verilerin göre, il geneli ortalama sıcaklık değeri, 4,8 C olup kış mevsiminde -36,6 C yazın ise 35,4 C ye varan sıcaklık değerleri ölçülmektedir¹⁶.

---

¹⁰ **Kars'ın Sosyo Ekonomik Durumu**, s.6.

¹¹ Atak, **Doğunun Kapısı Kars**, s.55.

¹² **Kars'ın Sosyo Ekonomik Durumu**, s. 5.

¹³ **Kars'ın Sosyo Ekonomik Durumu**, s.5.

¹⁴ **Ardahan'ın Sosyo Ekonomik Durumu**, s.4.

¹⁵ Atak, **Doğunun Kapısı Kars**, s.7.

¹⁶ **Kars'ın Sosyo Ekonomik Durumu**, s.5.

2. Hayvancılık ve Hayvansal Ürünler Ekonomisi

2.1. Büyük ve Küçükbaş Hayvancılığı

Kars'ın coğrafi şartları ve iklimsel özellikleri neticesinde belirginleşen tarla tarımı yanında diğer bir ekonomik teşebbüsü de hayvancılık alanında olmuştur. Geniş otlak ve yüksek rakımlı çayırların ve meraların fazlalığı ayrıca yaylaların çokça olması, sulu tarım imkânının da yetersizliği ile bir araya gelince hayvancılık bir süre sonra daha önemli bir ekonomik teşebbüs haline gelmiştir¹⁷. Bazen insanın nasıl yaşaması gerektiğini direkt olarak coğrafya belirlemektedir. Üzerinde yaşanan coğrafya insanın yaşam biçimini ve kültürünü birebir etkileyen faktörlerin başında gelmektedir. Kars bölgesinin arazisinin yüksek olması ve sulanabilen arazinin az olması buğday üretiminin kısıtlamaktadır. Hayvancılık ve özellikle sığır yetiştiriciliği ekonomik olarak ön sıradadır¹⁸.

Kars bölgesinde yayla ve meraların çok olması hayvancılığın tarımın önüne geçmesine neden olmuştur. Bu dönemde (1943) Kars'ın mera genişliği 13.000 km² den fazladır. Bu oran sebebiyle Kars Türkiye illeri içinde 10. sırada bulunmaktadır. Mevcut 267.000 kadar hayvanın varlığı ile de yine iller içerisinde 9. sırada bulunmaktadır. Bir çiftçi ailesine düşen irad (süt, yün, et) hayvan sayısı ve büyük baş hayvan adediyle de Kars iller arasında 1. sırada bulunmaktadır.

2.1.1. Doğu Kırmızısı/Göle Irkı ve Göle İnekhanesi

1933 yılında Hükümet tarafından memleket hayvancılığının durumunun tetkiki için Prof. Wellman isimli bir uzman davet edilmiş ve bu uzman kişi yaptığı araştırmalardan sonra Doğu Kırmızısı olarak bilinen sığırların ıslahı ve türlerinin devamı için yapılan yanlış melezlemeler sonucunda bu türün kalitesinin düştüğünü tespit etmiştir. Aynı raporda bu ırkın çok kıymetli olduğu ve tedbir alınmadığı takdirde mahvolacağına altı çizilmiştir. Doğu kırmızısı olarak bilinen bu ırk aynı zamanda Göle Irkı olarak da tanınmaktadır¹⁹. Tavsiyelere uyan Hükümetin girişimleri ve Ziraat Vekaleti 1936 yılında Göle, 1938 Kazova ve 1955 yılında Hafik'te birer inekhane tesis etmiştir. Aslında bu inekhanelerin ilk kurusu Osmanlı

¹⁷ Ali Güvensoy, *Kars İlimizin Ekonomik Ve Sosyal Sorunları*, 2. Kent Kurultayı- Kafkasya'da Ortak Geleceğimiz, Kars Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s.227.

¹⁸ Antonio Sagona, *Ortaçağdan Önce Kars, Beyaz Uykusuz Uzakta*, İstanbul 2006, s.12.

¹⁹ **Kars** (CHP Halkevleri Bürosu Yayınlarından), s.53-54.

Dönemine kadar uzanmaktadır. Ordunun ihtiyacı olan atlar ile sarayın ihtiyacı olan et ve sütün temini için Çiflikat-ı Hümayun'lar kurulmuştur. Bunların en önemlilerinden iki tanesi Karacabey ve Çifteler haralarıdır. 1926 yılında çıkarılan 867 sayılı kanunla Karacabey ve Çifteler haraları Ziraat Vekâletine bağlanmıştır. 1937 yılındaki 3203 sayılı Ziraat Vekaleti Vazife Teşkilat Kanunu ile 1926 yılında çıkarılan 904 sayılı İslah-ı Hayvanat Kanunu, Türkiye hayvanlarının ıslahı görevini Veteriner İşleri Genel Müdürlüğü'ne vermiştir. Bu bağlamda kurulan inekhaneler aşağıdaki tabloda belirtilmiştir²⁰.

YILI	1936	1942	1943	1944	1951	1955	1956
İLİ	Kars	Tokat	Antalya	Tekirdağ	Çanakkale	K.Maraş	Sivas
BÖLGESİ	Göle	Kazova	Boztepe	İnanlı	Kumkale	-	Hafik

Tablo incelendiği zaman Türkiye genelinde ilk inekhanenin Kars Göle Kazası'nda açıldığı gözlerden kaçmamaktadır. Üstelik dışarıdan uzman olarak çağrılan Prof. Wellman'ın ilk inekhanenin acil olarak Hafik İlçesi'nde açılması yönündeki telkinin kayda alınmadığı görülmektedir²¹. Zirai kombineler İdaresi ile Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu, 1 Mart 1950 tarihinde yürürlüğe giren 5433 sayılı yasa ile birleşerek, Devlet Üretim Çiftlikleri Genel Müdürlüğü'nü oluşturdu. 1983 yılında ise Devlet Üretim Çiftlikleri ile hara ve inekhaneler birleştirilerek TİGEM oluşturulmuştur²².

Sığır yetiştiriciliği için fevkalade müsait olan Kars coğrafyasında birkaç çeşit ırkın ıslahı ve üretimi yapılmaktadır. Bunlar içinde ilk sırada Göle Irkı gelmektedir. Bu ırkın yayılmasını hedefleyen hükümet Göle Kazası'nda bir inekhane açmıştır. Hükümet özellikle bu ırkın üzerinde çalışmalar yapmaktadır²³. Göle İnekhanesi açıldıktan sonra bölge üzerinde önemli kazançlar sağlanmıştır. Ardahan yolu üzerinde kurulan inekhane Göle'ye 1 Kars'a ise 85 km mesafede bulunmaktadır. İnekthane 2280 rakımlı sulak bir yaylada kurulmuştur. İnekhaneyi gezen vatandaşlar ayrıca kendi üretim merkezlerinde bu modernizeyi uygulamaya başlamışlardır.

²⁰ **Tigem 2011 Yılı Raporu**, Tarım İşleri Genel Müdürlüğü, s. IX- X

²¹ Arıtürk, "Kazova İnekhanesinde Yapılmakta Olan Doğu Anadolu Kırmızı Sığırı X Montafon (Esmer Irk = Braunvieh) Melezlemesi Üzerine Araştırmalar", s.99.

²² Yıldırım Koç, **Atatürk'ün Millileştirmeleri ve Devletleştirmeleri**, Günümüz Özelleştirmeleri Türk- İş Eğitim Yayınları No: 55, Ankara 2000, s.3.

²³ **BCA**, 030.18.01.02.83.45.14

İnekhane sayesinde Kars başta İstanbul olmak üzere çevre illere canlı hayvan ve hayvan ürünleri ihraç etmeye başlamıştır²⁴.

Göle Kazası'nda inşasına başlanan İnekhane'nin ve müstemilatı ile ilgili yapılan ihale sonucu ilgili firmanın inşaatı belirli bir seviyeye getirdikten sonra ihale feshedilmiştir. Fakat bu durumdan doğacak olumsuz neticeler ve bölge hayvancılığı Hükümetçe göz önünde tutularak inşaatın yeniden başlatılmasına karar verilmiştir. Ayrıca 500'e yakın hayvanın gayr-i sıhhi şartlarda maruz kalacağı durumda göz önünde bulundurularak yeniden inşası hususunda sit ihale kanununu uygulanmasına Bakanlar Kurulu'nu 2/8854 karar sayılı ve 25.05.1938 tarihli kararı ile Reis-i Cumhuriyet Mustafa Kemal Atatürk'ün olurlarıyla karar verilmiştir²⁵. Hastalık ve açlığa oldukça dayanıklı olan Göle Irkı sığırları, koşum işimde de kullanılmakla birlikte canlı halde 300- 400 kilo gelmektedirler. Boğalar ise 700-850 kilo aralığına kadar çıkmaktadırlar. Göle Irkı'na mensup sığırların iç yağları sarı ve sütleri yağlı olmaktadır. Sığırlar sağılmaya başladıkları zamanlarda günde 5-6 kg süt verebilme kabiliyetinde olup bunlardan 5- 6 aylık sağım mevsimi boyunca 700- 850 kg süt alınabilmektedir. Renk olarak tarçın rengi yani koyu kıızıdır. Göle Irkı aynı zamanda şark kırmızı olarak da bilinmektedir ve yayılım alanı Çıldır, Ardahan, Göle, Posof, Sarıkamış, Kağızman ve Kars'tır²⁶.

2.1.2. Çıldır Irkı

Çıldır Irkı olarak bilinen bir diğer ırka mensup sığırlar ise, Göle İrkına benzemekle birlikte yapıları onlara nazaran daha güçlü gövdeleri ise daha kalındır. Ayaklarının kısa olması sebebiyle koşum için elverişlidirler.

2.1.3. Kars Irkı

Kars Irkı sığırları ise vilayetin her yerinde çokça bulunan bir ırktır. Renkleri açık sarıdan koyu kızıla varıncaya kadar kara, boz, ala ve kızıl olabilirler²⁷. Süt verimleri iyi olan bu sığırların İstanbul ve Sovyet Rusya'ya ihracatı yapılmaktadır. Kars'a coğrafi yakınlığı göz önünde bulundurulduğunda geçmişteki bağlar dikkate alındığında hayvan ihracatının büyük bölümünü Rusya ile yapıldığı aşıkardır. Buna

²⁴ **Kars Gazetesi** 13.08.1947.

²⁵ **BCA**, 030.18.01.02.83.45.14

²⁶ Atak, **Doğunun Kapısı Kars**, İstanbul 1946, s.78.

²⁷ **Kars** (CHP Halkevleri Bürosu Yayınlarından), s.50-51.

bağlı olarak Sovyet Ticaret Mümessilliği memurlarından ve hayvan ihracatı uzmanı Chelovitski Viktor Yakovleviteh'in Ticaret Bakanlığı'na Sovyet Rusya'ya yapılacak hayvan ihracatıyla meşgul olmak üzere Kars'a gitmesine 30 teşrin-i Sani 1939'da müsaade edilmiştir²⁸. İstanbul'da bulunan Sovyet Ticaret Mümessilliği Kars'tan koyun alımı için çeşitli tarihlerde bölgeye ziyaretler gerçekleştirmişlerdir. Sovyet Ticaret Mümessili Chelovitski Kars Ticaret Mümessilliği Müdür Vekili Vassiliyev ve tercümanı Djimoria ile birlikte koyun temin etmek maksadıyla Kars-Gümrü yolunu kullanmalarına izin verilmiştir²⁹. II. Dünya Savaşı'nın, Dünya ve bölgede yarattığı hassas durum göz önünde bulundurularak bu ticaret girişimi dahi Genel Kurmay Başkanlığı'ndan muvafakat alınmadan yapılmamıştır. Çünkü bölgenin Rus sınırına yakın olması birçok ajanın sınırdan kolay giriş ve çıkış yapmalarına imkân sağlamaktaydı. Sovyet Rusya'nın Kars ve Ardahan bölgelerindeki emelleri göz önüne alındığında bu durumun yadırganmaması gerekmektedir. Bedeli Kars Vilayet Bütçesi'nden karşılanmak üzere Rusya'dan 4.000 lira değerinde Karagül cinsi koç ve koyunların alınmasına Bakanları Kurulu'nun 03.09.1930 tarihli oluruyla karar verilmiştir³⁰.

2.1.4. Zavot Irkı

Bunlar dışında 93 harbenden sonra Kars bölgesine, Rusya'dan getirilen birde Zavot ırkı bulunmaktadır. Ancak bu sığırların etleri bol tadı ise lezzetsizdir. Tüm bu büyük baş ırkları arasındaki farkları aşağıdaki gibi şemaya döküyoruz³¹.

CİNSİ	KOŞUM DURUMU	AĞIRLIK	YÜKSEKLİK	GÜNLÜK SÜT VERİMİ	RENK
GÖLE İRKI	+	300-400	110-135	5-6 kg	Tarçın Koyu Kızıl
ÇILDIR	+				

²⁸ BCA, 030.18.01.02.89.113.17

²⁹ BCA, 030.18.01.02.96.79.3

³⁰ BCA, 030.0.018.001.002.14.61.4

³¹ Kars (CHP Halkevleri Bürosu Yayınlarından), s.50-52.

IRKI					
KARS IRKI	+				Açık sarı Boz Kara Ala Kızıl
ZAVOT IRKI	-	450- 650		12- 16	

2.2 Küçükbaş Hayvancılığı

Küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinde ise koyun başta gelmektedir. Ülke genelinde koyun eti ve sütünün daha fazla tercih edildiği görülmektedir, bunun sebeplerinden birisi de bolca bulunmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca meraların bolluğu ve sermaye masraflarının düşük olması koyunun daha çok tercih edilmesine olanak sağlamıştır. 1927 yılında 289.062 olan koyun sayısı, 1940 yılında 557.932 çıkmış 1943 yılında ise sayı 444.656 olmuştur³². Altı çeşit koyunun Kars'ta yetiştiriciliği yapılmaktadır. Bunların başında 'Mazık' türü koyun gelmektedir. Diğerleri ise 'Akkoyun', 'Herik', 'Kesme', 'Tuş Heriği' ve 'Murguz' koyun cinsleridir³³. Karagül Koyunları olarak bilinen ırkın gelişimi ise şu şekilde olmuştur.

Sovyetlerle Türkiye Cumhuriyeti arasında yapılan bir anlaşmaya ilişkin olarak Türkiye Sovyetlere belli bir miktarda Ankara Tiftiklerinden vermiştir. Sovyetlerde bu anlaşmayla Karagül denen koyun cinsinden hediye etmişlerdi. Asıl vatanı Maveraünnehir ve Buhara olan bu koyunlar Türkiye'ye uygun gelmiş ve iyi mahsul vermişlerdir. Bu koyunlar benzerlik arz eden coğrafyadan dolayı Doğu illerine yollanmıştır. Daha sonra bu türün ıslahı ve üretimi için en uygun yerin Kars olduğu Millet Meclisi'nce karara bağlanmıştır. Üretime ilişkin depolar Cılavuz'da tesis edilecekti. Bu koyun ırkı Kars'ın mazık ve karamanlarıyla çiftleştirilmiştir. Bu suretle Kars hayvancılığı öngörüldüğü üzere Kars köylüsüne yeni bir ekonomik değer kazandırmıştır. Atatürk'ün 1926 yılında kendisine Ruslar tarafından armağan edilen 6 adet astragan koyununun üretilmesi için bu koyunları Göle kazasına göndermesi ve burada bir üretim çiftliğinin meydana getirilmesi için talimat vermesi

³² Kars 1943, S.53

³³ Kars (CHP Halkevleri Bürosu Yayınlarından), s.53-54.

Karagül veya Astragan olarak bilinen bu koyun ırkının ıslahı ve üretimi için önemli bir gelişme olmuştur ve bu işletme 1960 yılına kadar varlığını devam ettirmiştir³⁴.

Karagül koyunlarının değerini artıran onları bu kadar önemli kılan değer hadise ise bu koyunların henüz doğan veya doğacak olan yavrularından elde edilen deridir. Zira bu derilerden dünyaca meşhur Astırgan derileri imal edilmektedir³⁵. Şehirde bulunan keçi istatistiği ise aşağıdaki gibidir³⁶.

	Merinos Erkek	Merinos Dişi	Kıl Keçi Erkek	Kıl Keçi Dişi	Tiftik Erkek	Tiftik Dişi	Toplam
1927	-	-	-	-	-	-	53.554
1940	11	50	5.264	76.717	720	12.474	95.236
1943	-	-	4.039	67.607	279	6.352	78.277

Kıl keçilerinin renkleri siyah, beyaz, siyah beyaz alacak ve kırmızı renklere sahiptir. Farklı bir kaynaktan ise 1942 – 1943 yıllarına ait veriler aşağıdaki gibidir³⁷.

Yılı	Koyun Adet	Keçi Adet	Tiftik Adet	Sığır Adet	Mandana Adet	Deve Adet	At Adet	Eşek Adet	Katırlar Adet
1942	444.369	70.234	12.219	348.613	22.516	343	18.318	4.028	53
1943	384.361	70.234	10.219	384.516	20.518	352	19.740	4.200	54

Kars Merkez kasabasında 1946 yılı tespitlerine göre bir adet hayvan ve mevad-ı hayvaniye borsası ile bunun bir şubesi olarak Ardahan merkezde bir yağ borsası bulunmaktadır³⁸.

³⁴ Kars (CHP Halkevleri Bürosu Yayınlarından), s.54.

³⁵ Toker, **Kars: Coğrafya Tarih Ekonomisi**, s.33.

³⁶ Kars (CHP Halkevleri Bürosu Yayınlarından), s.53-54.

³⁷ Atak, **Doğunun Kapısı KARS**, s.78.

³⁸ Atak, **Doğunun Kapısı KARS**, s.79.

Sağılan İnek	Sağılan Manda	Toplam	Bir Hayvandan Yıllık Üretilen Süt Miktarı kg	Toplam Süt Miktarı kg
169.873	19250	189123	700	132.336.100
Sağmal Koyun Adet	Sağmal Keçi Adet	Toplam Adet	Bir Hayvandan Yıllık Üretilen Süt Miktarı kg	Toplam Süt Miktarı kg
314571	34325	348896	40	13.955.840

2.3 Hayvan Borsası Faaliyetleri

Kars eskiden beri hayvan yetiştirmek için en müsait bir bölgedir. Fakat bugüne kadar ne yazık ki burada hayvancılığın ıslahı ve gelişimi için çaba harcanmamış her şey gelişi güzel yapılmıştır. Devlet bu durumu fark ettiğinden dolayı bir hayvan borsası açma teşebbüsüne giriřmiřtir³⁹. Konu ile ilgili olarak girişim ve teşebbüsler sonucunda doğu vilayetlerinin genelini kapsayacak şekilde “Doğu Vilayetleri Canlı Hayvan, Madde ve Mahsulleri İhracatçıları Birliği”nin kurulmasına 4/7094 karar sayı ve 07.04.1956 tarihli karar ile kurdu.⁴⁰ 31.03.1939 tarihinde ise Kars Merkezde Hayvan borsasının açıldığını görmekteyiz⁴¹. Hayvan Borsası’nın olmadığı dönemler 1931- 1935 yılları arasındaki Kars’ta hayvan miktarları şu řekildedir⁴².

Sene	Koyun	Kıl Keçi	Tiftik	Manda	Sığır
1931	575.962	72.094	1.164	14.729	198.832
1932	489.822	51.932	2.059	16.185	124.987
1933	388.502	34.457	1.604	14.775	182.640

³⁹ Toker, **Kars: Coğrafya Tarih Ekonomisi**, s.39.

⁴⁰ **BCA**, 030.0.018.001.002.142.33.8

⁴¹ **Kars Gazatesi** 31.03.1939 s.2

⁴² Toker, **Kars: Coğrafya Tarih Ekonomisi**, s.40.

1934	206.822	20.835	757	11.945	147.539
1935	352.960	43.684	2.821	18.120	193.324

Hayvan Borsası'nın olmadığı dönemlerde ihraç edilen canlı hayvan miktarı çizelgesi⁴³

Seneler	Satılan Hayvan Cinsi	Satılan Hayvan Adedi	Tutarı Lira	Kuruş
1932	Öküz	29.141	1.015.645	64
1932	İnek	15.726	324.044	73
1932	Koyun	147.388	1.095.072	55
1932	Keçi	102	765	30
1932	Manda	93	2.980	
Yekun		192.400	2.437.808	22
1933	Öküz	17.850	398.240	59
1933	İnek	9.858	127.823	60
1933	Koyun	87.991	393.812	32
1933	Boğa	8	102	
1933	Tosun	8	102	
1933	Manda	6	76	
1933	Keçi	10	43	50
Yekûn		116.731	920.260	1
1934	Öküz	16.076	376.371	9
1934	İnek	8575	111.276	89
1934	Koyun	76.555	334.705	63
1934	Keçi	161	703	50
Yekûn		101.367	823.057	11
1935	Öküz	21,276	475.955	58
1935	İnek	8.497	116.940	30
1935	Koyun	11.962	522.924	40

⁴³ Toker, Kars: Coğrafya Tarih Ekonomi, s.41.

Yekûn		41.735	411.820	28
-------	--	--------	---------	----

Tablonun yıllara göre özellikle yekûn kısımlar incelendiğinde ihracatın her yıl gittikçe azalmaya başladığı görülmektedir. Borsanın oluşturulmasından sonra muhtelif yıllardaki hayvan sayılarının değişmelerini gösterir tablo aşağıdaki gibidir⁴⁴.

Yıllar	Koyun	Kuzu	Kıl Keçi	Oğlak	Yekun
1936	398.119	224.495	53.728	29.600	703.942
1937	440.885	240.640	63.221	32.176	776.916
1938	534.787	320.000	81.845	40.000	866.322
1938	Manda	Malak	Sığır	Buzağı	Yekun
1936	20.447	8.450	218.413	96.000	410.413
1937	22.053	9.750	252.152	121.509	495.606
1938	25.429	10.500	292.360	126.509	545.378

Yukarda bulunan rakamlar Kars hayvancılığının, Hayvan Borsası'nın kuruluşundan sonra yıldan yıla değer kazanarak ihracatta artış kaydettiğini göstermektedir. Daha önce gelişi güzel yapılan ihracatlar sayesinde bozulmaya başlayan hayvancılık sistemi 1936 yılında açılan Hayvan Borsası sayesinde düzelmeye başlamış ve iştirakçilerine kar ettirmiştir. Borsa'nın teşekkülünden önceki dönem 1932- 1935 yılları arasında hayvansal ürünlerin ihracatını gösterir tablo aşağıdadır⁴⁵.

Senesi	Cinsi	Adet	Kilo	Lira	Kuruş
1932	Yün		112.015	34.674	77
1932	Gravyer		33.213	23.490	
1932	Kaşar Peynir		3.280	2.000	
1932	Yağ		45.188	30.695	
Yekûn			193.696	90.659	77
1933	Av Derisi	4.754		41.036	60

⁴⁴ Toker, **Kars: Coğrafya Tarih Ekonomisi**, s.42-43.

⁴⁵ Toker, **Kars: Coğrafya Tarih Ekonomisi**, s.45.

1933	Gravyer		4.465	3.399	60
1933	Beyaz Çanak		10.660	3.250	
1933	Yağ		16.420	10.955	
1933	Yün		44.967	13.347	
Yekûn			76.512	72.088	20
1934	Barsak	8.000		2.325	
1934	Tilki Der.	500		4.500	
1934	Deri		5	1	
1934	Yün		982.800	18.000	
Yekûkn			982.805	23.826	
1935	Av Derisi	385		3.224	
1935	Yün	3.532		1.080	
Yekûn		3.532		4.307	

Borsa'nın teşekkülünden sonra 1937 senesi verileri aşağıdaki gibidir⁴⁶.

Senesi	Cinsi	Kilosu	Adet	Lira	Kuruş
1937	Yapağı	202.794		96.771	52
1937	Tereyağı	180.944		149.960	58
1937	Paket Yağı	105		49	35
1937	Erimiş Yağ	29.930		18.208	10
1937	Yağlı Peynir	5.276		1.376	64
1937	Çanak Peynir	625		115	51
1937	Yağsız Peynir	9.809		481	14
1937	Sığır Derisi		1.086	6.007	90
1937	Keçi Derisi		545	1.300	
1937	Manda Derisi		109	1.806	60

⁴⁶ Toker, **Kars: Coğrafya Tarih Ekonomi**, s. 45.

1937	Et	45.165		4.283	22
Yekûn		474.648	1.740	280.359	96

Borsa'nın teşekkülünden sonra 1938 senesi verileri aşağıdaki gibidir⁴⁷.

Senesi	Cinsi	Kilosu	Adet	Lira	Kuruş
1938	Yapak	7.265		3.264	65
1938	Tereyağı	322.984		70.240	74
1938	Paket Yağı	2.008		207	44
1938	Erimiş Yağ	4.858		1.012	90
1938	İç Yağ	1.718		308	16
1938	Kaşar Peynir	8.360		3.753	00
1938	Yağlı Peynir	1.561		2.603	03
1938	Yağsız Peynir	24.171		673	91
1938	Sığır Derisi	8.400	674	4.069	95
1938	Koyun Derisi	3.000	983	912	21
1938	Keçi Derisi	325	200	1.500	00
1938	Manda Deri	63	2	31	80
1938	Kuzu Derisi	80	9	6	80
1938	Barsak	120		120	00
1938	Tilki	264	437	1.002	50
1938	Sansar	160	244	655	00

⁴⁷ Toker, **Kars: Coğrafya Tarih Ekonomi**, s. 47.

Ardahan'ın 1938 yılına ait 4 aylık hayvani ürün hâsılatı aşağıdaki tablodadır⁴⁸.

Senesi	Cinsi	Kilosu	Adet	Lira	Kuruş
1938	Yapak	133	32	62	00
1938	Tereyağı	128.391	52	20.328	85
1938	Kaşar Peynir	1.960	30	496	00
1938	Yağsız Peynir	180	4	9	00
1938	Manda Deri	660	75	499	00

1940 ve 1943 yılı büyük baş hayvan sayılarına ilişkin veriler ise şöyledir.

Yıl	ERKEK	DIŞI	TOPLAM
1940	150.306	204.733	355.039
1943	138.985	203.207	342.192

Tablo incelendiği zaman üç yıllık süreç içinde hayvan sayılarında azalma olduğu toplamda ise 13.000'e yakın bir farkın olduğu görülmektedir. Bir diğer sığır cinsi olarak değerlendirilebilecek hayvan ise mandadır. Genellikle göl ve dere kenarlarında yetiştirilirler. Halk arasında camış ve susığı olarak da adlandırılan bu hayvanlar koşum için oldukça elverişlidirler, ancak bunlardan en çok Çıldır ve Kağızman civarındakiler daha dayanıklıdır. Boğalarına 'Kal' yavrularına 'Medek' üç yaşına gelmiş olanlarına ise 'Gedek' ismi verilmektedir. Doğurmayanlarına ise 'Eremik Çamış' ismi takılmış olup bunlar nallanmak suretiyle tamamen koşum işinde kullanılmaktadırlar. 1927 yılında 23.970 olan manda varlığı 1940 yılında 29.330 a yükselirken 1943 yılında 1927 yılı değerlerinin de altına düşerek 22.645 olmuştur. Bu azalmanın sebebi bilinmemektedir.

2.4 Arıcılık

Bal üretiminin %62'si ve ihracatının %64'ü Türkiye'nin de aralarında bulunduğu ilk 6 ülke tarafından gerçekleştirilmektedir. Bal üretimi ülkemizde önceleri çoğunlukla eski tip kovanlar aracılığı ile yapılmaktayken, günümüze doğru

⁴⁸ Toker, **Kars: Coğrafya Tarih Ekonomi**, s.47-48.

yaklaştıkça bu kovanların sayılarında azalma meydana gelmiştir. Yeni tip kovanların miktarı ise sürekli olarak artmaya devam etmektedir⁴⁹. Kars'ın Ardahan bölgesi Türkiye'nin Kuzeydoğusu'nda Gürcistan ve Ermenistan sınırında bulunmaktadır. İl coğrafyası ile genel bir dağlık yayla görünümündedir. Topraklarının %57,51'i çayırılık alanlarla kaplıdır. Bu toprakların %80'inde arıların bal yapımı için kullanabilecekleri çiçekli arazi bulunmaktadır⁵⁰. Ülkemizde yeni tip kovanların yoğun olarak kullanılmaya başlandığı ilk şehir Kars'tır. Ruslar tarafından I. Dünya Savaşı'ndan sonra bu bölgeye getirilen kovanların kullanımı giderek yoğunlaşmış Kars'ın her yerine dağılmıştır. Türkiye'de 1966 yılında 1.330.000 eski tip kovan bulunmaktaydı. Bunun yüzdelik oranı %73'tür. 340.000 olan yeni tip kovan miktarının yüzdelik oranı ise %27'dir. 1966 – 1970 yılları arasındaki kovan sayıları ve değişiklikleri aşağıdaki gibi olmuştur⁵¹.

Yıllar	Eski Tip Kovan Sayısı	Yeni Tip Kovan Sayısı	Bal Üretimi Ton	Balmumu Üretimi Ton
1966	1.329.700	328.200	11.408	1.850
1967	1.344.640	392.887	12.744	1.174
1968	1.344.023	442.541	12.920	1.184
1969	1.330.872	463.198	12.950	1.173
1970	1.253.568	567.394	14.889	1.249

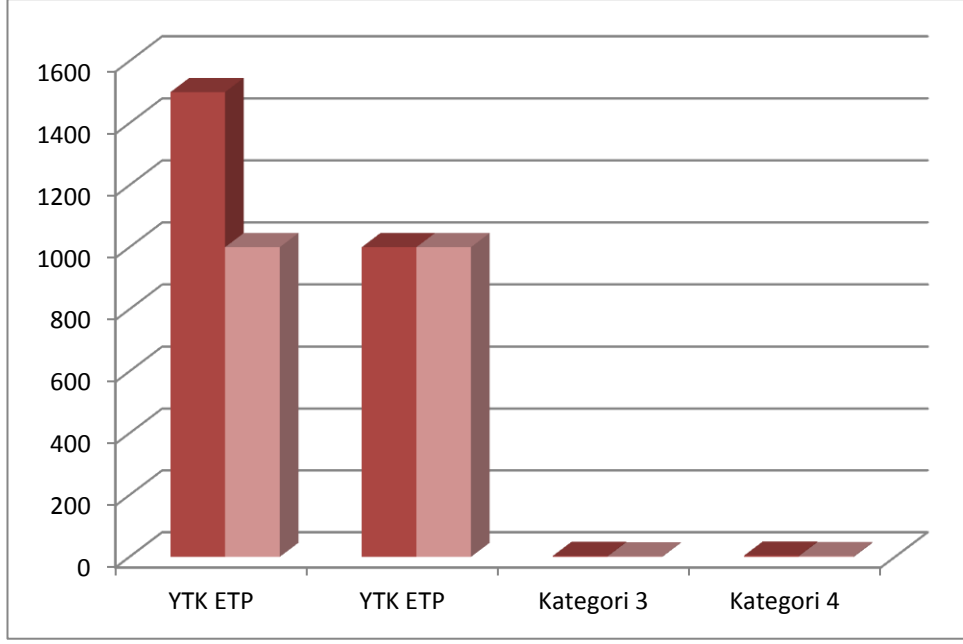
Tablodaki veriler incelendiği zaman yıllara göre yeni tip kovan sayısının gittikçe artmaya başladığı görülmektedir. Bununla birlikte kovan tipinde yenileşme oranının artmasıyla birlikte yıllık bal üretiminin de artmaya başladığı gözlerden kaçmamaktadır. Kafkas Arı Irkı Gen Merkezi illerinden olan Ardahan'da yaklaşık olarak 68 bin kovandan 1.022 ton bal elde edilmektedir⁵².

⁴⁹ Harun Tunçel, “Türkiye’de (1966 – 1986 Yılları Arasında) Arıcılığa Genel Bir Bakış”, Türkiye Coğrafyası Uygulama Ve Araştırma Merkezi Dergisi Sayı: I 1992’den Ayrı Basım, Ankara Üniversitesi Basım Evi, Ankara 1992, S.104

⁵⁰ Ardahan İli Master Planı,2004, S.26

⁵¹ Harun TUNÇEL, Türkiye’de (1966 – 1986 Yılları Arasında) Arıcılığa Genel Bir Bakış, Türkiye Coğrafyası Uygulama Ve Araştırma Merkezi Dergisi Sayı: I 1992’den Ayrı Basım, Ankara Üniversitesi Basım Evi, Ankara 1992, S.104

⁵² **Ardahan İli Master Planı**, 2004, s.22.

1966 yılında yeni tip kovan sayısı (YTK) eski tip kovan (ETK) sayısından fazla iken 1976 yılında bu sayılar eşitlenmiş görünmektedir. İstatistiğe konmamış olmakla beraber orantının 1986 yılında yeni tip kovan lehine değiştiği görülmektedir⁵³.

Arıcılıkta verimli olma yöntemlerinin başında Arılık yerin seçimi gelmektedir, Arılık yeri bal kaynaklarına mümkün olduğu sürece yakın olmalı ve fabrika yol ve kimyasal alanlardan uzak olmalıdır. Diğer bir önemli kural Arının cinsi meselesidir. Bu hususta çalışkan, iyi huylu ve doğurgan arılar tercih edilmelidir. Kovanda bulunan ana arının sürekli olarak genç tutulması diğer dikkat edilmesi gereken hususlardandır⁵⁴.

⁵³ Tunçel, Türkiye’de “(1966 – 1986 Yılları Arasında) Arıcılığa Genel Bir Bakış”, s.106

⁵⁴ Şehbal Talu, **Arıcılık Sektör Profili**, İstanbul Ticaret Odası Bilgi ve Doküman Yöntemi Şubesi, 2004, s.5.

3. Tarım ve Tarımsal Ürünler Ekonomisi

“Toprağı verimlidir, kagir bedesteni yoktur ama 200 dükkkanı vardır. Beşinci iklimin ortasında bulunduğundan kışları çoklukla sert geçer. Bunun için bağ ve bahçesi yoktur. Ancak ürünleri, tahılı çoktur, halkı oldukça zende olup ticaret ve ziraat ile geçinirler”⁵⁵. İşte bu ifadelerle aktarmış Evliya Çelebi Kars ile ilgili izlenimlerini. Kars vilayetinin eskiden beri en önemli geçim kaynağı tahıl merkezli tarım ve hayvancılık ekonomisi üzerine kurulmuştur⁵⁶.

Kars bölgesini zirai faaliyetler bağlamında kuzey ve güney bölgeleri olmak üzere ikiye ayırmak gerekmektedir. Kuzeye doğru gidildikçe rakım fazla olduğundan dolayı iklim sertleşmektedir. Güneye doğru gidildikçe ise rakım azalmakla birlikte iklim daha ılıman olmaya başlamaktadır. Güney tarım bölgesidir. Iğdır, Kağızman ve Tuzluca ilçeleri iklimin yumuşak olmasına bağlı olarak çevrelerinden bir çok tarımsal ürün yetiştirebilmektedirler. Iğdır İlçesi’nde pamuk, pirinç gibi sıcak iklim ürünleri yetiştirilir. Kuzey tarım bölgesindeki ilçelerde ise geniş ölçüde arpa ve buğday üretimi yapılmaktadır⁵⁷. Rakımın 2000 metre üzerine çıktığı yerlerde buğday yerini arpaya bırakmaktadır⁵⁸. 1836 yılında Kars’a gelen coğrafyacı William John Hamilton Kars ovasını gördükten sonra, kereste yükleri dışında ekim işine dair bir şey göremediğinden bahsetmektedir⁵⁹.

1877- 1917 yılları arasında Rus işgalinde kalan Kars şehrinde, Rus idarecileri tarafından tarım, hayvancılık ticaret ve sanayi alanlarında birçok faaliyet yapılmıştır⁶⁰. 1876- 1918 Rus işgali döneminde Kars’ta tarımın ilginç bir dönüşüm yaşadığı gözlemlenmiştir. Ekilebilir topraklar iki kat artmakla birlikte, Avrupa kadanası ile Rus olyofu melezleşmesinden, tarımsal amaçlı bir Malakan atı geliştirilmiştir⁶¹. 1897 yılı nüfus sayımına göre tüm nüfusun %76’sı çiftçilikle geçinmekte iken nüfusun %6’sı hayvancılıkla uğraşmaktadır. Toplamda ise nüfusun %82’si tarım ve hayvancılıkla geçimini temiz etmektedir⁶². Bölgenin iklimsel ve

⁵⁵ Hasan Selim Hacıoğlu, Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nden Seçmeler, İstanbul 2011, s.248.

⁵⁶ Badem, **Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars Vilayeti**, s.169.

⁵⁷ Tarhan Toker, **Kars: Coğrafya Tarih Ekonomisi**, 1939, s.34- 35.

⁵⁸ Toker, **Kars: Coğrafya Tarih Ekonomisi**, s.36.

⁵⁹ Hülya Yaban, “Seyahatnamelerde Kars Şehrinin Panoraması”, **Kars: Beyaz Uykusuz Uzakta**, İstanbul 2006, s.453

⁶⁰ Ortaylı, **Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars**, s.346.

⁶¹ Kenan Mortan, Osman S. Arolat, “Kars: Bir Sosyo- Ekonomik Değerlendirme”, **Kars Beyaz Uzakta**, İstanbul 2006, s.474

⁶² Badem, **Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars Vilayeti**, s.169.

fiziki şartlarını çok iyi analiz eden bu idareciler Iğdır Ovası'nda sulu tarım yapmaya başlamışlardır. Bunun dışında Kars'ta hayvancılığın potansiyelinin farkına vardıklarından, Zavot⁶³ isimli küçük işletmeleri kurarak kaliteli peynir üretimine başlamışlardır. Ayrıca Sarıkamış Ormanlarından elde edilen kaliteli çam keresteleri ile ilgilidir. Cumhuriyet döneminde dahi bu alışkanlıklarını çeşitli anlaşma ve ikili ilişkilere dâhilinde sürdürmeye çalışmışlardır. Bu bağlamda Rus idarecilerin demiryolu taşımacılığına ayrıca önem verdikleri bilinmektedir⁶⁴. Çünkü herkesçe malum olduğu üzere demiryolu taşımacılığının maliyeti karayolu taşımacılığından daha ekonomik olmaktadır.

Türkiye topraklarına 30 Ekim 1920 tarihinde Kazım Karabekir Paşa tarafından katıldıktan sonra Kars'ın ekonomisinde belirgin bir durağanlık ortaya çıkmıştır. Ruslar zamanında kurulan demir yolu bağlantıları sayesinde Gürcistan ve Batum gibi bölgelere ihraç edilebilen ürünler, artık bu yolla pazar bulma şansını kaybetmiştir. Bununla birlikte gelişkin olmayan karayolundan dolayı Kars, Türkiye'nin iç bölgeleri ile bağlantı kuramamıştır. 1925- 1926 yılı Devlet salnamelerinden elde edilen verilere göre, 38.200 hektarlık tarım arazisinin mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Bu arazinin 13.765 hektarlık kısmına buğday, 23.219 hektarlık kısmına ise arpa ekildiği belirlenmiştir. Bunun dışında küçük oranlarda mısır, darı, çavdar, patates, susam, mercimek ve fasulye ekimi de yapılmıştır. Kağızman civarında ise meyve bahçelerinin bulunduğu ve sebze tarımını yapıldığı bilinmektedir⁶⁵.

Genel olarak Kars'ın yüksek kesimlerinde iklime bağlı olarak tarla tarımı yapılırken, aşağı kesimlerinde mesela Iğdır gibi ilçelerde bağ ve bahçe tarımına müsait bir iklimsel yapı ortaya çıkmaktadır. Devlet Su İşleri Müdürlüğü'nün araştırmalarına göre Kars'ta sulanabilir tarım arazisinin toplam tarım arazisindeki oranı %39,8'e tekabül etmektedir. Bunun hektar olarak oranı 144.015'tir. Buna rağmen sulama yapılan arazi orana 21.968 hektarda kalmıştır. Bu oran öngörülen oranın yaklaşık 1/7'dir. Dolayısıyla ekonomik açıdan oldukça zarar verici bir oran ortaya çıkmıştır.

Tarla tarımı üzerinde bu kadar durmamızın sebebi ise şudur; Kars Türkiye'nin Kuzeydoğusunda yer alan bir kent olup, ortalama olarak 1750-2000 metre arasında

---

⁶³ Bu Dönemde Mandıra İşletmelerine Ruslar Tarafından Zavot İsmi Verilmiştir.

⁶⁴ Ortaylı, *Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars*, 346

⁶⁵ **Kars İl Yıllığı**, s. 103.

yükseltiye sahiptir⁶⁶. İlin coğrafi konumu, yeryüzü şekilleri, ikliminin etkisi yıllık ortalama sıcaklık oranının 4,2 derece olması ve 500 mm gibi bir yağış oranı ile Kars doğal olarak tahıl tarımı merkezli bir ekonomi modeli benimsemek zorunda kalmıştır. Cumhuriyet dönemi ile birlikte tarımsal mekanizasyonda artış kayıtları edilmiş olsa bile Kars, Ülke içinde pazar payını ciddi anlamda düşürmüştür. Bununla birlikte yukarıda izah edildiği üzere karayolu transit taşımacılığının gelişmemiş olmasından kaynaklanmaktadır⁶⁷. Halen bile Kars'ta ulaşım güç ve pahalıdır⁶⁸. Doğu Anadolu'nun 7000 yıla yakındır keskin bir biçimde değişmeyen bir iklime sahip olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla bu coğrafya hayvancılık ve yayla kültürü ile tahıl tarımı ekonomi modelini burada yaşayan insanlara dikte etmiş durumdadır⁶⁹.

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren doğal olarak çeşitli iniş çıkışlar göstermiştir. İktisat politikalarına bağlı olarak ekonomik alanda tarım faaliyetlerinde değişik uygulamalar göze çarpmaktadır⁷⁰.

Bahse konu tarihleri göz önüne aldığımızda Avrupa'da I. Dünya savaşının yaratmış olduğu ekonomik kayıplar ve toprak paylaşımındaki hoşnutsuzlukların meydana getirdiği sürtüşmeler coğrafyayı II. Dünya savaşına doğru yöneltmeye başlamıştır. Ancak burada dikkat edilecek bir konu Türkiye'nin yaklaşan savaş öncesinde ekonomik olarak bir tedbir almamış olmasıdır⁷¹. Ancak bu konuda zafiyet gösterildiği açıkça ortadadır ki savaş başladıktan sonra, devletin ekonomi üzerindeki denetimini ve müdahale oranını artıran çeşitli yasal mevzuat değişiklikleri ancak savaş başladıktan sonra oluşturulmuştur⁷².

Türkiye ekonomisinde 1923 Türkiye İktisat Kongresi ve 1929 Dünya İktisat Bunalımı neticesinde tarım alanında çeşitli değişiklikler yapılmış ve özellikle 1933 yılından sonra devletçi politikalar ağırlık kazanmıştır. Bu dönemde devlet müdahalesinin net hissedilmesine bağlı olarak tarımdan sanayiye doğru bir geçiş hedeflendiği gözlemlenmektedir. Dünyada sıcak savaşın yaklaştığı yıllarda ise 10 Kasım 1938 yılında Mustafa Kemal Atatürk vefat etmiştir. Atatürk rehberliğinde

---

⁶⁶ Ali Güvensoy, *Kars İlimizin Ekonomik Ve Sosyal Sorunları*, 2. Kent Kurultayı- Kafkasya'da Ortak Geleceğimiz, Kars Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2007, S.227

⁶⁷ Kars İl Yıllığı, s.103-105.

⁶⁸ Fevzi Çamlı, *Kars İlimizin Ekonomik Ve Sosyal Sorunları*, 2. Kent Kurultayı- Kafkasya'da Ortak Geleceğimiz, Kars Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s.280.

⁶⁹ Aylın Ümit ERDEM, *Doğu Anadolu'da Yivli Keramik Geleneği*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2009, S.16

⁷⁰ Şeref Şener, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Tarım Politikası Arayışları" Kocaeli Üniversitesi SBE Dergisi (7), 2004, s.73.

⁷¹ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, Cilt II, 1975, İstanbul, s. 70.

⁷² Hüseyin Şahin, *Türkiye Ekonomisi- Tarihsel Gelişimi Bugünkü Durumu*, Bursa, 2000 s.79.

siyasal, sosyal ve sanayi alanında birçok reform yapılmıştır. Bundan sonraki dönemde ise Mustafa Kemal Atatür'süz bir süreç başlayacaktır⁷³.

İktisadi alandaki değişikliklerin sinyali 1935 yılında yapılan CHP IV. Büyük kurultayında hissedilmiştir CHP'nin devlet teşkilatı ve bürokrasiye iyice egemen olmasıyla birlikte partinin temel ilkeleri aynı zamanda devletin temel ilkeleri haline gelmiştir. Partinin il başkanları kendi illerindeki valilerin, genel sekreter ise İçişleri Bakanlığı'nın görevini üstlenmiştir⁷⁴.

Kars ziraatı kapsamında yetişen malların kendine yettiği ve hatta ihraç edildiği görünmektedir. Ancak kış mevsiminin uzun sürmesi karın yerden geç kalkmasına sebep olduğundan; ihracat yapılmadığı gibi yetersiz gelen buğday üretimine bağlı olarak ithalat bile yapılmaktadır. Kars bölgesinde yetiştirilen buğday türleri dört gruba ayrılmışlardır. Bunlardan Kızılbuğda olarak bilinen tür yumuşak olup sulanmamaktadır. Değirmende öğütüldüğü zaman unu esmer olmaktadır. İkinci buğday türü Ağbuğda olarak tanınmaktadır. Sert bir dokuya sahip olup unu beyaz olmaktadır. Rakım olarak 1600 metrenin aşağısında bulunan Digor, Zarşat ve Şüregel gibi yerlerde ekimi yapılmaktadır. Kirikbuğda ise yumuşak ve unu beyaz olan bir türdür, tarlası duruma göre sulanır ve sulanmaz. Topbaşbuğda türü yumuşak ve başağı kısa cinstendir, taneleri dört güllü olmaktadır.

Arpa bu dönemde (1943) buğdaya göre daha önemli bir uğraş görünümündedir. Kars bölgesi arpalarının başakları tok ve iki sıralı bir özelliğe sahiptir, unları oldukça beyaz olmaktadır. 1927 bilgilerine göre yıllık arpa üretimi 157.227 olup iller sıralamasında Kars 16. sıradadır. Arpa ekimi yapılabilecek arazi sahası %53 ile Kars bu anlamda 1. sıradadır. Kars bölgesinde yetiştirilen bir diğer ürün ise pirinçtir. Pirinç Kars bölgesinde Kağızman ve Iğdır önlerine kadar yani Sürmeliçukuru civarında ve Posof'ta yetiştirilmektedir. Çok kaliteli olmayan bu pirinçler Kars'ın ihtiyacını bile karşılayamamaktadır. Mısır ise çok az miktarda üretimi yapılan ürünlerdendir. Ekim alanı daha çok Posof civarında olup yıllık üretim 250 tondur. Ayrıca Kağızman'da yıllık 30 ton mercimek ve Iğdır bölgesinde 30

⁷³ Erdinç Tokgöz, *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi 1914-2004*, Ankara, 2004, s. 114-115.

⁷⁴ Şerif Demir, *Düello Menderes Ve İnönü- Demokrat Partiden 27 Mayıs'a Olaylar*- İstanbul, 2011, s.68.

tonluk bir nohut üretimi yapılabilmektedir⁷⁵. Kars'ın 1937 Tarım yılı üretim istatistiği aşağıdaki şekildedir⁷⁶.

Üretilen Mahsulün Cinsi	Alınan Ürünün Miktarı Ton Bazında
Arpa	90.000
Buğday	72.00
Çavdar	55.05
Darı	27
Fasulye	26
Mercimek	24
Mısır	814
Nohut	16
Bakla	2092
Patates	27.463
Pirinç	800
Soğan	56
Bostan	3570
Pamuk	2.500.000 (İğdir)

⁷⁵ Kars (CHP Halkevleri Bürosu Yayınlarından), s. 59-62.

⁷⁶ Toker, Kars: Coğrafya Tarih Ekonomi, s. 36.

4. Sanayi ve Ticaret Alanındaki Faaliyetler

Kars bulunduğu konum sebebiyle çok eski tarihlerden itibaren önemli bir ticaret merkezi görünümündedir. Özellikle İran tarafından gelen ve Kars - Erzurum - Trabzon Limanı güzergâhı ile Asya - Avrupa ticaretinin önemli bir durağıdır. 17. yy'da Kars ve çevresini gezen Evliya Çelebi meşhur Seyahatnamesi'nde Kars ile ilgili olarak "*Ahalisi gayet zinde olup ticaret ve ziraatla geçinirler... kargir bedesteni yoktur ama iki yüz dükkâni vardır*" demiştir.

Uzun süren ve netice alınamayan savaşlar 19 ve 20. yy'da Osmanlı İmparatorluğu'nu ekonomik açıdan oldukça sıkıntıya düşürmüş, iç kaynakların yetersiz kaldığı bu durumda sürekli olarak borçlanmaya gidilmiş ve neticede ekonomi çökmüştür. Ülke topraklarının sınırsal değişiklikleri içsel ve dışsal göçlerin yaşanmasına sebep olmuş toplumun sosyo kültürel hayatı değişmiştir. Ayrıca küçük ölçekli sanayiler dışında üretim ekonomisinin canlı olmayışı, savaş masraflarının iç kaynaklarla karşılanmasının önüne geçmiş doğal olarak sürekli bir dış borçlanma yaşanmıştır⁷⁷.

1877- 1878 Osmanlı Rus savaşını müteakip 1.410.000 ruble olarak belirlenen savaş tazminatı karşılığında Osmanlı İmparatorluğu Elviye-i Selase olarak bilinen üç sancağının savaş tazminatı olarak Rusya'ya bırakmak zorunda kalmıştır⁷⁸.

Ticaretin en geliştiği dönem, 1877 Rus işgali sonrasıdır. İşgal sonrası Kafkasya Genel Valiliği'ne bağlanan Kars, demiryolu ile Kafkas Ulaşım Ağı içerisine dâhil edilmiştir. Gerek Osmanlı'nın Trabzon Limanı ve gerekse Rusya'nın Batum Limanı ile bağlantısı kurulmayan Kars, bilinçli olarak sadece Tiflis ile bağlantıya geçirilmiştir. Kars'ın tarımsal yapısında gerçekleştirilen değişiklikler ve kullanılan yeni teknikler tarımsal ve hayvansal üretimi artırmış, yörenin artan tarımsal ve hayvansal üretimi, demiryolu aracılığı ile bağlı bulunduğu Tiflis'e aktarılmıştır. Zaten bunun dışında Kars'ın ne Osmanlı kentleriyle, ne de diğer Rus kentleriyle ticari bağlantı yapacak ulaşım kanalları yoktu. Bu durum ise Kars'ın Rusya'ya olan bağımlılığını daha da artırıyordu.

⁷⁷ Özer Özçelik, Güner Tuncer, "*Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları*", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilgiler Dergisi** Haziran 2007 Cilt 9 Sayı I, s. 254-255.

⁷⁸ Selçuk Ural vd., **Kars Tarihi: Geçmişten Cumhuriyet'e**, Erzurum 2011, s. 437.

1920’de Rus ve Ermeni işgalinden tamamen kurtulan Kars, Rusya’nın sosyalizmi benimsemesi ve ekonomik politika olarak dış ticareti kısıtlaması sonucu bu ülkedeki pazar imkânını kaybetmiş oldu. Bu ise Kars’ın ticari hayatını zor duruma düşürmüştür. *Bu olumsuzluklar sonucunda işgal döneminde büyük oranda artan tarımsal ve hayvansal üretimde azalma söz konusu olmuştur*⁷⁹.

Cumhuriyet’in ilanından sonra ise Ulu Önder Atatürk tarafından 1923 yılında İzmir İktisat Kongresi’ne özel sektör ağırlıklı piyasa ekonomisi modeli benimsenmiştir. Atatürk dönemi iktisadi politikaları 1923- 1929 ve 1929- 1938 dönemleri olarak iki ayrı başlık altında değerlendirmek gerekmektedir.

Bu sürece kadar Dûyûn-ı Umumiye’nin etkisi, demir ve deniz yollarının yabancı şirketler tarafından kontrolü ve yerli mallardan ziyade ithal malları koruyucu gümrük yasaları ekonomik toparlanma önündeki en önemli etkenlerden bir kaçıydı. 17 Şubat 4 Mart 1923 tarihleri arasında toplanan İzmir İktisat Kongresi ardından yerli malların korunması ve kollanmasına yönelik bir karar alınmıştır. Bunun dışında lüks malların ithalatından kaçınılması gerektiğinin altı çizilmiştir. Yabancı sermayeye ise ekonomiye katkısı olduğu sürece izin verileceği bu kongrede alınan kararlardandır. 1923 - 1929 dönemlerinin en önemli kırılma noktalarından biri, Lozan Barış Görüşmeleri ve bir diğeri ise dönemin sonuna doğru cereyan eden Dünya Buhranı meselesidir. Lozan anlaşmasının imzalanmasından Türkiye sadece siyasi değil ekonomik açıdan da etkilenmiştir. Bu anlaşmayla kapitülasyonlar kaldırılmış fakat Türkiye İmparatorluktan ayrılan diğer devletler gibi, İmparatorluğun borçlarını yüklenmeyi kabul etmiştir. Ancak borç dağılımı konusunda adaletli davranılmadığı 161 milyon altın liralık borcun 101 milyon altın liralık kısmının Türkiye’ye bırakılmasından anlaşılmaktadır. Lozan anlaşmasına ek olarak imzalanan Ticaret Sözleşmesi ile de adeta Türkiye 5 yıl boyunca denetim altında tutulmuştur.

Karşı devletlerin gümrük mallarında uygulanacak verginin 1916 yılı Osmanlı Dönemi değerleri ile devam ettirmesi ek sözleşmenin en önemli maddesidir. Bu dönemde devlet ekonomiye direkt müdahale edememiş ancak çeşitli karar ve düzenlemelerle özel teşebbüsün ekonomi içinde katkısını artırmaya yönelik uygulamaya girmiştir. 1925 yılında Aşar vergisi,1926 yılında Temetü ve Harp

---

⁷⁹ **Kars İl Yıllığı**, s.97-99.

vergileri kaldırılmıştır. Daha planlı bir ekonomik yapının hedeflendiği 1929 - 1938 yılları arasında devlet özel teşebbüslerin yetersiz kalması ve 1929 yılı Büyük Dünya Buhranı etkisiyle ekonomide devletçi bir sistem benimsemiştir. 1930 yılında Büyük Dünya Buhranı'na karşılık alının önlemler neticesinde Türkiye'nin diğer Avrupa ülkelerinden etkilenmesi daha az olmuştur. Bu önlemler kamu harcamalarında gelir gider dengesinin kurulması esasına ve yine ithalatta denge kurmaya ilişkindir. 1934 yılında gelindiği zaman Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı uygulanmaya başlanmıştır. Ancak burada asıl amacın sanayiye geliştirmeye yönelik olduğu dikkat çekmektedir. Tarım ve hizmet sektörüne ilişkin uygulamalar bu planın içerisinde yoktur. 1929- 1938 yılları arası ekonomik faaliyetlere baktığımız zaman ise artık devlet destekli özel teşebbüs girişimlerinin canlanamayacağı gerçeği ortaya çıkmıştır. 11 Haziran 1930 tarihinde TCMB kurulmuştur. Uygulanan Devletçi politikalar sonucu önemli Devlet Bankaları kurulmuştur. Bu dönemde tarım alanında da bir faaliyet olmuş ve Ziraat Bankası'na bağlı olarak kurulan ancak 1938 yılında bağımsız bir kuruma dönüşen Toprak Mahsulleri Ofisi'nin kurulmasıdır⁸⁰.

Türkiye genelinde meydana gelen bu gelişmeler doğal olarak Kars'a da yansımıştır. Bu dönemde Ardahan Milletvekili Halit Paşa'nın Elviye-i Selase şehirleri için 3 Temmuz 1924 Meclis Başkanlığı'na başvuruda bulunduğu bilinmektedir. Bu başvuruda bu bölgede yaşayan insanlara yardım yapılması istenmiştir. Devlet içinde bulunduğu sıkıntılara rağmen bir taraftan da yoksul halka yardım etmeye çalışmıştır⁸¹. Doğu Anadolu ve Kars bölgesinde önceki kısımlarda değindiğimiz gibi coğrafi şartlar ve ulaşım imkânları doğrultusunda tarım merkezli bir ekonomi modeli benimsenmişti. Zaten ülke genelinde sanayinin yeterli ölçekte olmadığı göz önüne alınırsa en uzakta bulunan bir sınır şehri olan Kars'ta sanayi kuruluşlarından söz etmek ebetteki mümkün görünmemektedir.

1933 senesinde Kars ilinde bir Süttozu Fabrikasının açıldığını görüyoruz. Türkiye Cumhuriyeti'nin sanayi alanındaki kolaylıklarından istifade edilerek 60.000 Türk Lirası sermayeli 'Sütiş Limited Şirketi' tarafından tesis edilen süttozu fabrikası Türkiye genelinde kurulan ilk süttozu fabrikası olma ayrıcalığındadır. 1934 yılında tam olarak faaliyet geçen bu fabrika Almanya'dan tedarik ettiği yeni makinalarla

---

⁸⁰ Özçelik, Tuncer, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları**, s. 254-255.

⁸¹ Selçuk Ural, "*Atatürk Döneminde Kars'ın Sosyal Kültürel ve Ekonomik Durumu*", **Kars Beyaz Uykusuz Uzakta**, İstanbul 2006 s. 137.

birlikte dört ay faal çalıştığı durumda 2 milyon kilo süt işleyecek kapasiteye erişmiştir. Bununla birlikte bu işleyişin karşılığı olarak 250 ton süt tozu imal edilmektedir. Elde edilen bu süttozları ise yerli fabrikalarda çikolata yapımında kullanılmıştır. Bu süt tozlarının yağlarındaki temizlik ve tadındaki güzellikten dolayı satıldığı yerlerde takdir toplamıştır. Kars süt tozu fabrikasının bölgenin hayvancılığı açısından önemli bir katkısı bulunmaktadır. Raporda ayrıca Türkiye'nin en önemli hayvan yetiştirilen bölgesinin Kars olduğunun altı çizilmiştir. Tesisin 1937 ve 1938 yıllarındaki üretim değerleri aşağıdaki gibidir⁸².

Yıllar	İşlediği süt kilo	Toz kilo	Yağ kilo	Kazein kilo ⁸³
1937	550.000	30.000	8.000	7.000
1938	1.500.000	45.000	30.000	25.000

Tablo incelendiği zaman işlenen süt miktarının ve elde edilen ürünlerin miktarında bir yıl içinde bile önemli bir artışın olduğu tespit edilebilmektedir. Bu durum 1939'a kadar sürmüştür. Batıdan gelen demiryolunun 1939'da Erzurum'a ulaşması Kars ilinin de Anadolu'nun içleriyle bağlantı kurmasını sağlamıştır. Bu bağlamda ekonomik açıdan bir hareketlenme olmuştur. Üretim değerleri yeniden artmaya başlamıştır. 1938 tarihli Üçüncü Ordu Müfettişlik Neşriyatı Raporu'ndan elde edilen bilgilere göre Rusya'ya canlı hayvan ihracatını yapıldığı ve İstanbul piyasasına ise kaşar başta olmak üzere, sadeyağ, gravyer, et ürünleri, Trabzon'a sadeyağ, kuyruk ve iç yağları, Kayseri'ye sadeyağ, Sivas'a sadeyağ ihracatı yapılmaktadır. Bunun dışında İstanbul ve dış piyasalara kasaplık et ürünleri ve pastırma ihracatı yapılmıştır. Mesafenin uzun ihraç edilen malların bozulma riski ile birleşince bu ihracatlar üzerinde olumsuz etkilerde ortaya çıkmıştır⁸⁴.

Sanayide istenilen düzeye ulaşmamış olsa bile Kars ticaret alanında canlı bir ekonomik hareket göstermektedir. Kars merkezinde yoğunlaşan ticaretin önemli bir bölümü tarım ve hayvancılık ürünlerinden oluşmaktadır. Bunun yanında diğer illerden getirilen malların satışına dayalı bir ticari faaliyetten de söz etmek

⁸² Doğu: Cumhuriyetin 15. Yılında, Üçüncü Umumi Müfettişlik Neşriyatından: Sayı I, 1938, s.31.

⁸³ Kazein Sütte Bulunan Bir Çeşit Proteindir. Memeli Hayvanların Sütlerinde Bulunan Azotlu Maddelerin Temelini Meydana Getiren Fosfoprotein Gurubundan Bir Proteinli Maddedir.

⁸⁴ Doğu: Cumhuriyetin 15. Yılında, s.46.

mümkündür. Kars'ta özellikle yaz aylarında canlı hayvan ticareti nedeniyle bir hareketlilik görülmektedir. Kars'tan çevre illere ve Anadolu içlerine canlı hayvan sevkiyatı yapılmaktadır. Bunun yanında Kars ilinden diğer illere et ve et ürünleri, bal, gravyer, kaşar peyniri ve diğer süt ürünleri, yün, yapağı, kuru ot ve saman, şeker, karma yem, çimento, metal bağlantı elemanları, gibi Kars'ta üretimi yapılan ürünlerin de satışı yapılmaktadır.

Kars'ta üretilen ve yurt çapında bir talebi olan Kars'ın kaşar peyniri ve bir çok ayırıcı vasfa sahip olan meşhur Kars balı ilin diğer illerle yaptığı ticarete gerçekten önemli bir paya sahiptir. Kars ticari olarak diğer illere bağımlıdır. Kars'ta imalat sanayi tesislerinin az olması nedeniyle temel tüketim mallarının büyük oranı diğer illerden karşılanmaktadır. Kars merkezinde ve Sarıkamış'ta yaş sebze ve meyve hali vardır. Yurdun değişik köşelerinden buralara getirilen ürünler serbest piyasa şartlarına uygun olarak Kars geneline pazarlanmaktadır. Geçmişten beri Kars'ın diğer illere satış yaptığı en önemli ticari mal canlı hayvandır. Uygulanan yanlış politikalar Kars'ın daha önce etkin olduğu piyasada göreceli bir düşüş yaşadığını göstermektedir.

Kars'ın coğrafi konumu itibariyle dış ticaret potansiyeli çok fazla olmakla birlikte, bu potansiyelin yetirince değerlendirildiği söylenemez. Zira Kars, Ermenistan ile sınır komşusu olmasının yanında Gürcistan, Nahçıvan ve İran sınırlarına çok yakın mesafede bulunmakta ve Türkiye'nin Orta Asya Cumhuriyetleri ile Bağımsız Devletler Topluluğu'na açılma noktasında yer almaktadır. Kars ekonomisi için önemli olan Akyaka Sınır Kapısı, Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarına yaptığı haksız saldırı ve işgallere tepki olarak kapatılmış ve Türkiye'nin bu devlet ile olan ticari ilişkileri dondurulmuştur. Karşılaşılan bu olumsuz durum Kars ticari hayatını büyük bir sekteye uğratmıştır. Kars'tan İran, Nahçıvan, Gürcistan ve Azerbaycan'a ihracat yapılmaktadır. İhraç edilen başlıca mallar: un, makine halısı, çimento, kristal şeker, pomza taşı, cam eşya, alçı, turunçgiller, patates, makarna ve çikolatadır. Bu malları incelediğimizde bunların çok az bir kısmının Kars'ta üretiminin yapıldığı görülmektedir. İthal edilen mallara baktığımız zaman ise: kimyevi gübre, deri, ot ve sap toplama makineleri, sığır eti, inşaat malzemeleri, boru ve el aletleri, konteyner, taş kömürü ve yakacak odun görülmektedir. İthalat yapılan

ülkelere baktığımız zaman Rusya'nın başta olduğu görülmektedir. Bunun dışında Azerbaycan, Litvanya, İran, Hollanda ve Gürcistan ülkeleri bulunmaktadır⁸⁵.

Bu dönem içerisinde Kars'ta bulunan sanayiye ilişkin çalışmaları altı başlık altında toplamak gerekmektedir.

4.1 Gravyer İmalathaneleri

1940'lı yılların başlarında Kars'ta faal durumda 9 adet Gravyer imalathanesi bulunmaktaydı. Bu tesislerde yılda 1500 – 1800 lt süt işlenerek 130 – 150 ton arasında Gravyer peynir üretilmekteydi⁸⁶. 1953'te Iğdır Ovasının sulanması, zavotların yaşam sürelerini artırmıştır. Tiflis demiryolu bağlantısı ile o dönemde gravyer peynir başka yerlere ihraç edilebilmiştir⁸⁷.

Kars Merkez Büyük Boğatepe ve Küçük Boğatepe köylerinde yaptığımız gezi ve araştırma sonucunda burada bir tane Peynir Müzesi'nin olduğunu gördük. Büyük Boğatepe köyü Kars Merkez'e 75 km uzaklıkta olup Aygır Gölü'ne 15 km mesafededir. Yöre 2344 rakımlı Boğatepe geçidinde bulunmaktadır. Yaz aylarında bile oldukça serin olduğu söylenebilir. Büyük Boğatepe köyünde Cenk Akbay ile yaptığımız görüşme sonucunda kaşar ve gravyer üretiminin Malakan'lar öncülüğünde bölge gelişmeye başladığı bilgisine ulaştık. Ancak Malakan'ların sadece teorik bilgi sağladıkları lezzetli gravyer ve peynire dair her şeyin bu bölgenin potansiyeli ile ilgili olduğu belirtilmiştir. Çünkü bölgenin kendine özgü bir otu bulunmaktadır. Büyük ve küçük Boğatepe Köyleri aynı zamanda büyük ve küçük Zavot köyleri olarak da bilinmektedir. Peynir Müzesi'ni gezerken gravyer ve kaşar peynirlerinin yapımına ilişkin bilgilerin yer aldığı eski fotoğraflarla desteklenmiş afişlere rastladık. Bununla beraber müzenin ikinci kısmında daha önce gravyer ve kaşar peyniri yapımında kullanılan eski malzemelerin bulunduğu aletleri gördük. Gravyer üretiminde hala bakır ve altın karışımı kazanları kullanan bu köyden elde edilen Gravyerlerin bütün aşamalarını tetkik etme fırsatı bulduk. Son olarak üretilen

---

⁸⁵ **Kars İl Yıllığı**, s.142.

⁸⁶ Ural, “Atatürk Dönemi'nde Kars'ın Sosyal, Kültürel Ve Ekonomik Durumu”, s.140- 141.

⁸⁷ Kenan Mortan, Osman S. Arolat, “Kars: Bir Sosyo- Ekonomik Değerlendirme”, **Kars Beyaz Uzakta**, İstanbul 2006, s.474

peynirlerin direkt olarak İstanbul'a ihraç edildiği bilgisine ulaştık⁸⁸. Büyük Boğatepe Köyü kaşar ve gravyer üretimi yapan en önemli merkezlerden biri konumundadır.

4.2 Mandıra İşletmeleri

Türkiye'de Cumhuriyet öncesi kayıtlara geçen en eski süt işletmeleri Kars'ta hayata geçirilmiştir. Süt üretimi amaçlı ve uzun kış mevsimine dayanıklı Malakan ineği Ruslar döneminde geliştirilmiştir, bu gelişmeden sonra ise küçük birer süt fabrikası niteliğinde olan Zavod adlı mandıralar ortaya çıkmıştır ve Anadolu topraklarında ilk kez gravyer üretimi yapılmıştır⁸⁹. Bunlar Ruslar'ın Zavot ismini verdiği mandıralardır. Kars ilinde süt üretimi ile ilgili çalışmalar 19. yy'ın sonlarına kadar uzanmaktadır. Rus işgal yıllarında Ruslar burada ırk ıslahı çalışmaları yapmışlardır. Bu çalışmalardan sonra melez bir inek türü geliştirilmiş bunu takip eden yıllarda ise mandıracılık sistemi gelişmeye başlamıştır.

Bu süreç içinde zamanla daha kaliteli bir peynir türü olan Gravyer peyniri üretilmeye başlanmıştır. Üretimin artmasıyla birlikte de Rusya'ya bu peynirin ihracatı yapılmaya başlanmıştır. Müteakip yıllarda Rusların Kars'tan çekilmesiyle birlikte mandıracılık sisteminin gelişimi durmuştur. Ayrıca Rusya'nın Tiflis gibi şehirlerine demiryolu ile bağlı olan Kars, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde kalınca Rus şehirleri ile yapmış olduğu demiryolu ticareti de son bulmuştur. Öncesinde de bahsedildiği gibi bu dönemde karayolu ticaretinin gelişmemiş olmasının da etkisiyle Kars bu sefer de Anadolu'nun içleriyle bağlantı sağlayamamış ve kendi kabuğuna çekilmiştir. Kars ili uzun süre bu anlamda teşebbüste bulunamamıştır. 1965 yılında Karslı müteşebbisler tarafından İstanbul Kars Kolektif Şirketi kurulmuş ve burada eritme peynir üretimi yapılmaya başlanmıştır. Tablo incelendiği zaman üretimin her geçen yıl arttığı görülmektedir⁹⁰.

---

⁸⁸ Büyük Boğatepe Köyü'nden Cenk Akbay İle Yüz Yüze Görüşme

⁸⁹ Kenan Mortan, Osman S. Arolat, "Kars: Bir Sosyo- Ekonomik Değerlendirme", **Kars Beyaz Uzakta**, İstanbul 2006, s.474

⁹⁰ Özer, "Yerli Eritme Peynirlerinin Kimyasal Bileşimi Ve Bakteriyolojik Nitelikleri Üzerinde Araştırmalar", s.327.

YIL	KARS KOLEKTİF A.Ş.
1965	80 Ton
1966	110 Ton
1967	125 Ton
1968	140 Ton
1969	160 Ton
1970 (4 aylık dönem)	55 Ton

Kars Merkez'e bağlı Çağlayan köyünde hala eski geleneklerini devam ettirerek Zavot adı verilen mandıralarında Kaşar peyniri üretimi yapılmaktadır, genel olarak mevcut kaşar üretiminde uygulanan yöntemler nedeniyle kaşar peyniri kalitesinin düşmüştür. 1960 yılından beridir kullanılan imalathanede üretilen kaşar peynirlerin yapım teknikleri Malakanlar'dan öğrenilmiştir. Ruslar Malakanlar'ı Kars bölgesine ve özellikle Terekeme köylerine yerleştirmişlerdir ve kaşar yapımında ki teknik ve mesleğin incelikleri Malakanlar tarafından yerli ahaliye öğretilmiştir.

Eski dönemler ile bugünkü kaşar yapımı arasındaki farklar bulunmaktadır. Günümüz kaşar fabrikaları hızlı ve seri üretim adına kaşar kalitesini düşürmüşlerdir. 1950 yıllarında her köyde bir zavot'un mevcut olduğunu ve sütün bu köylerde işlenerek kaşar yapıldığı, ancak günümüzde fabrikaların süt toplama makineleri aracılığı ile köy köy gezerek sütlerin toplandığı köyler arası ve fabrika arası mesafenin uzun olduğundan dolayı ise sütün sürekli çalkalanmak suretiyle kalitesinin bozulduğunu belirtmiştir. Bu taşıma şekli ile sütün kendi öz sıcaklığı düşmektedir ve fabrikaya gelen süt yeniden ısıtma işlemine tabi tutulmaktadır.

1950'li yıllarda her köyün kendi mandırasının bulunması sütün beş dakika içinde mandıraya ulaşmasına olanak sağladığından süt kendi sıcaklığı ile mayalanarak kaşar yapılmaya başlanırdı. Ayrıca yeni düzenlemeler ışığında mandıralarda krom kalıpların, pişirme haznelere kullanımının zorunlu olmasının da kaşarın tadının bozulmasına sebep olmuştur. Sütün mandıraya ilk ulaştığı an süzülerek kısa bir süre dinlenmeye bırakıldığı Boçka isimli kazanlar eskiden ahşap olması kaşarın daha güzel çıkmasına yardımcı olmaktadır. Diğer imalathane ekipmanlarının da ahşaptan kroma dönmesi kaşar peynirinde eski tat ve kalitenin tutturulamamasına sebep olmaktadır. Hali hazırda ise köylerdeki

mandıralarda üretilen peynirler fabrikadakilere oranla daha lezzetli olmaktadır. En önemli olumsuz değişimin ise fabrika tuzunun kullanılmaya başlanmasıyla alakalı olduğu anlaşılmıştır. Keza önceki dönemlerde Kağızman ve Tuzluca'nun doğal kaya tuzları kullanılmaktaydı⁹¹.

Gerçek ve orijinal bir mandıra'nın dinlenme kısmının zemininin mutlaka toprak olması gerektiği edinilen diğer bilgilerden olup aynı ünitenin tavan kısmının ise toprak örtülü dam olması gerektiği belirtilmiştir. Ancak günümüzde bazı yasal mevzuatlar ve fabrikalaşma durumundan dolayı bu geleneklerin artık uygulanamadığını belirten işletmeci ekte sunduğumuz .... Fotoğraftan da anlaşılacağı üzere en azından kendi köyü olan çağlayan köyünün sütünü hızlı bir şekilde toplayarak mandıraya ulaştırmakta ve bir nebze olsun sütün kalitesini ve sağlığını korumaktadır⁹².

Kars Merkez'e 22 km uzaklıkta bulunan Dikme Köyü'nde yaptığımız incelemelerde buradaki bir mandırayı dolaşma imkânı bulduk, mandıranın bütün ünitelerini dolaştıktan sonra mandıra sahibi Celal Atalayın'dan bölge ve mandıralar ile ilgili bilgi aldık. Diğer bölgelerin mandıralarında olduğu gibi üretim ekipmanlarında krom kullanma zorunluluğunun ortaya çıkmasına bağlı olarak kaşar kalitesi ve dayanıklılık süresinde bozulmanın meydana geldiği bunun kaliteyi düşürdüğünü belirtmiştir. Kendi araçlarıyla köy içinden alınan süt kısa sürede mandıraya ulaştırılarak daha önce belirttiğimiz işlemlerden geçtikten sonra burada kaşar peyniri üretimi yapılmaktadır. Bu mandıra da ve genel olarak Dikme Köyü'nün içinde gravyer peynir üretiminin yapılmadığı bilgisine ulaştık. Bu seçimin maliyet ve uğraş ile alakalı olduğunu belirtmişlerdir. Devletin bu mandıralara teşvik vermediği anlaşılmıştır, kaşar ve gravyer üretiminin Kars ekonomisinin vazgeçilmez lokomotifleri olduğu şehrin ancak bu teşebbüslerle kalkınabileceğinin aşikardır. Gravyer yapımının daha zahmetli olduğunu ve uzun vadede kar getirdiğini söylemiştir. Köy genelinde yaptığımız incelemelerde de uzun geniş çayırılık ve meraların varlığı dikkatimizi çekmiştir. Mandıracılık faaliyetlerinin 100 yılı aşkın bir süredir bu köyde yapıldığı bilinmektedir. Köyde önceden Malakan'ların yaşadığı bilgisine ulaştık⁹³.

---

⁹¹ Çağlayan Köyü'nden Veyis Uyanık İle Yüz Yüze Görüşme

⁹² Çağlayan Köyü'ndeki Mandıra İşletmecisi Veyis Uyanık İle Yüz Yüze Görüşme

⁹³ Dikme Köyü'ndeki Mandıra İşletmecisi Celal Atalay İle Yüz Yüze Görüşme

1949 yılı inceleme çalışmalarına göre 10 ilin mandıra faaliyetleri aşağıdaki gibidir. İller arası veriler incelendiği zaman Kars'ın ekonomik potansiyelinin fazla olmasına rağmen Balıkesir'in bile 1/10'u kadar ancak ürün elde etmektedir⁹⁴.

1949	İşletme Sayısı	İşlenen Süt	Beyaz Peynir	Kaşar Peynir	Diğer Peynir	Krema	Tereyağı	Lor Peynir
Ağrı	-	-	-	-	-	-	-	-
Çoruh	-	-	-	-	-	-	-	-
Erzincan	-	-	-	-	-	-	-	-
Erzurum	-	-	-	-	-	-	-	-
Kars	9	451.000	-	24.100	12.000	-	-	-
Van	-	-	-	-	-	-	-	-
Balıkesir	118	5.740.056	-	33.347	60.103	147.294	-	92.876
Muş	-	-	-	-	-	-	-	-
Edirne	54	3.150.159	638.144	174.616	-	28.717	-	2.220
Bursa	57	3.597.765	796.406	49.870	16.640	117.900	2.244	36.790

4.3 Yağ Kombinası

1943 yılında Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu tarafından Kars'ın Arpaçay İlçesi'nde bir tane Tereyağı kombinası kurulmuştur. Bu kombina ilk yılında 26 ton tereyağı ile bu miktarda yakın kazanç elde etmiştir. 1944 yılında fabrika kapasitesini yükseltme kararı alan yöneticilerin faaliyetleri kapsamında 48 ton tereyağı ve yine bu orantılı kazanç elde edilmesi hedeflenmiştir. Kars Merkez'de büyük bir bina satın alınarak tesisatını Merkez'e nakletmişlerdir. Bundan dolayı temiz yağ imalatı ve teknik alet ve gereçler ve makinelerin faydalarını halka gösterilmiştir ve ayrıca taksitle köylülere kombinalar temin eylemek gayesiyle çalışmalar yapılmıştır netice itibarıyla bu müessese bölgeye çok faydalı olmuştur⁹⁵.

⁹⁴ Sırrı Atalay, **Kars'ın Davaları**, Ulus Basımevi, Ankara 1952, s.11.

⁹⁵ **Kars** (CHP Halkevleri Bürosu Yayınlarından), s.82-83

4.4 Iğdır Pamukçuluğu

Iğdır, Türkiye'nin doğusunda, İran, Ermenistan ile doğu ve kuzeydoğudan, Ağrı ile de güneyden sınırlanmış Kars' iline bağlı bir ilçedir.⁹⁶ Iğdır Türkiye'nin pamuk yetiştiren ileri ve belli başlı bölgelerinden biridir. Burası çok eski zamanlardan beri bir pamuk yeridir. Pamuk ekinie elvirşili arazinin nisbeti 68.000 hektar civarındadır. Sulama sistemiyle bu arazide 15 milyon kilo pamuk yetiştirecek potansiyel bulunmaktadır.

Bundan dolayı hükümet doğunun ekonomik sınır bekçisi olan Sürmeli Çukur Ovası'na çok önem vermekte ve bu alanda gereken bütün yardım ve teşkilatı esirgememektedir. Iğdır ovasının tam veremini temin için arazinin pamuğun çok muhtaç bulunduğu suya kavuşması gerekmektedir. Bu mesele bu güne kadar ele alınmışsa da klasik arık ve bend sureti ile teminine çalışılmış modern yöntemlerden uzak durulmuştur⁹⁷. Eskiden kervan yolları üzerinde önemli bir konumda bulunan Iğdır'ın ekonomisi genel olarak tarıma dayalıdır. Aras Nehri'nin suladığı ova, Doğu Anadolu Bölgesi'nin en önemli bitki üretim alanlarından biri konumundadır. Buradaki bahçelerde kayısı ve elma ağaçları bulunmaktadır. Tarım için elverişli olan Iğdır topraklarında şeker pancarı ve pamuk yetişebilmektedir. En büyük tarım işletmesi olan Kazım Karabekir Tarım İşletmesi, Dil Ovası kısmındadır. İlçe ekonomisi için önemli bir geçim kaynağı olan ipek böcekçiliği, dut ağaçlarının azalması nedeniyle önemini kaybetmiş durumdadır. Ovada önemli bir geçim kaynağı olan çeltik yetiştiriciliği ise sıtma olaylarının artmasına bağlı olarak 1970'yi yıllarda önemini kaybetmiştir.

1956 yılında Erzurum'da Şeker Fabrikası'nın kurulmasından sonra Iğdır'da şeker pancarı ekimi hız kazanmıştır. Bununla birlikte şeker pancarının şeker oranı düşüktür. Nedeni ise toprakların yoğun olarak kullanılmasına bağlı olarak potasyum oranındaki azalmadır. 1950 yılından sonra Aras Nehri'nin sulamada kullanılmasından sonra ürün yetiştiriciliğinde çeşitlilik artmıştır. İklimin sıcak yüksekliğin az olması, aynı zamanda kuraklığın ve buharlaşma oranının yüksek olmasına neden olmaktadır. Bundan dolayı sulama çok önemli bir ekonomik teşebbüstür. Sulamanın daha kapsamlı yapılabilmesi için Iğdır Ovası, Batı Iğdır Ovası ve Doğu Iğdır Ovası olmak üzere iki bölüme ayrılmış ve böylece sulama projeleri başlatılmıştır.

⁹⁶ **Kars** (CHP Halkevleri Bürosu Yayınlarından), s.53.

⁹⁷ **Kars** (CHP Halkevleri Bürosu Yayınlarından), s.54-55.

Tarihin eski devirlerinden beri ilde pamuk tarımı yapılmaktadır. Bunu mümkün kılan temel faktör, bölge ikliminin çevresine göre bir mikro iklim bölgesi yaratmasıdır. Pamuk yetiştirilmesi için gereken sıcaklık 20 °C'dir. Bu sıcaklık, Iğdır Ovası'nın yıllık sıcaklık ortalamasından biraz düşük de olsa yaz aylarındaki yüksek sıcaklık ortalamaları pamuk için elverişli bir ortam yaratmaktadır. Cumhuriyet döneminde ovada pamuk ekim alanları genişleyerek; 1935'te 650 hektarı, 1940'ta 700 hektarı, 1950'de ise 4,500 hektarı bulduktan sonra inişli çıkışlı bir grafik izlemiştir. 1960'ta 1,800 hektar, 1970'te 6,800 hektar, olarak gerçekleşmiştir, özellikle 2000'li yıllardan sonra pamuk yetiştirilmesi neredeyse sona ermiştir. Çünkü az da olsa değişen iklim koşulları ürünün kalitesini düşürmüştür ve zaten az olan çiftçi gelirini iyice azaltmıştır.

Bu nedenle çiftçiler pamuk yerine şeker pancarı, meyve ve sebze yetiştirmeye başlamıştır. Ayrıca son yıllarda şeker pancarında görülen rekolte kaybından dolayı devlet desteği ile Ziraat Bankası çiftçilere şeker pancarı yerine ayçiçeği ekmesi için kredi vermeye başlamıştır⁹⁸. 30 Temmuz 1954 tarihinde Iğdır'da yayım hayatına başlayan Pamukova Gazetesi'nin 25 Ağustos 1954 yılına tekabül eden 1. yılının 11. sayısında Iğdır Pamukçuluğu'nun Akıbeti isimli makalede Doğu'nun tek pamuk üretim yeri olan Iğdır Ovası'nın pamuk üretimindeki gerilemenin milli ekonomi açısından da olumsuz etkiler yaptığı tespitine yer verilmiştir. Aynı makalede son yıllarda ekimi oranındaki azalmaya bağlı olarak üretimin azaldığına dikkat çekilerek bu hususta acil olarak yapılması gerekenler üzerinde durulmuştur⁹⁹.

4.5 Orman Endüstrisi

Orman açısından Kars Sancağı azımsanmayacak bir zenginliğe sahiptir. Kars arazisinin % 6-7 ormanlarla kaplıdır. Orman arazisi 70.000 hektarın üzerindedir. Kars konumu gereğince geniş yapraklı ağaçların fazla yaşamasına imkan vermemektedir. En büyük orman örtüsü Sarıkamış'ta bulunmaktadır. Orman Anadolu'nun en yüksek irtifada yetişen Sarıçamlardan oluşur. Ayrıca derin vadi yamaçları ve çukurlar meşe, kavak ve huş ağaçlarıyla kaplıdır. Kars Sancağı'ndaki mevcut orman ağaçlarının %90'ını çam, %9'unu köknar ve %1'lik kısmı ise bataklık halde bulunan meşe ve kavak ağaçlarından oluşmaktadır. Çam cinsi Sarıkamış ve

⁹⁸ Iğdır İli'nin Mekansal Analiz Raporu, Iğdır 2012, S. 24-25

⁹⁹ Mücahit Özden Hun, Iğdır Sevdası Cilt III, Başak Matbaacılık Ankara 2002, s.298.

Göle civarında bulunmaktadır. Sarıkamış ormanları sadece bölgenin değil, aynı zamanda Rusya ve İran gibi bölgelerinde odun- kereste ihtiyaçlarını karşılamaktaydı¹⁰⁰.

5. Madenler

Kars bölgesinde bakır başta olmak üzere birkaç çeşit maden bulunduğu bilinmektedir. Obsidyen bunlardan bir diğeridir¹⁰¹. Doğu Anadolu'nun genelinde olduğu gibi Obsidyen açısından da zengin konumda bulunan Kars Sancağında bu madenin en yoğun bulunduğu yer Sarıkamış ilçesidir¹⁰². Kağızman Derisinde Krom, Bakır, Demir, Altın ve Arsenik madenleri tespit edilmiştir. Kars'ta ise simli kurşun ile siyah Kehribar ve Civa madenlerine rastlanmıştır¹⁰³. Kars Kaya tuzu itibari ile Türkiye'nin en zengin bölgelerinden birisidir. Sarıkamış Iğdır sınırına kadar Aras vadisini çevreleyen dağlar temiz ve tükenmez birer tuz hazinesi konumundadır. Aras vadisini takip ederken birçok yerlerde akan tuzlu sular, donmuş beyaz tuzlar ve her tepede birer inhisar bekçi kulübesi görülmektedir. Tuzluca'da hemen kabanın 500-600 metre yakınında tepenin eteğinde bulunan tuz ocağı zengin ve oldukça temizdir.

Her taraf sanki tek parça bir tuz kütlesi görünümündedir. Burada asırlardan beri açılmış ve özellikle kapatılmış yüzlerce ocak bulunmaktadır. Tuz dehlizleri çok uzaklardan bile görünmektedir. Senelik üretim 1200 tonu geçmemektedir. Diğer ocak Kağızman'da kasabanın yedi kilometre batısında Erzurum yolu üzerinde bulunmaktadır. Kağızman'a giderken Aras Vadisi'ne iner inmez bu ocak görülmektedir. Bu maden de çok zengin konumdadır. Fakat tuzları kalite bakımında Tuzluca'ya göre geridedir. Ancak Tuzluca madenlerine göre daha elverişli konumu nedeniyle yıllık üretim 4000 ton civarında olmaktadır¹⁰⁴.

---

¹⁰⁰ Jülide Akyüz Orat, “*XV ve XVI. Yüzyıllar Arasındaki Kars Tarihi*”, **Kars Beyaz Uykusuz Uzakta**, İstanbul, 2006, s.90.

¹⁰¹ Sağlam, **H.1287-1288-1290-1293-1294 Tarihli Erzurum Salnamelerine Göre Kars Sancağı**, s.55

¹⁰² Antonio Sagona, “*Ortaçağ'dan Önce Kars*”, **Kars Beyaz Uykusuz Uzakta**, İstanbul 2006, S. 13.

¹⁰³ Sağlam, **H.1287-1288-1290-1293-1294 Tarihli Erzurum Salnamelerine Göre Kars Sancağı**, s.55

¹⁰⁴ **Kars** (CHP Halkevleri Bürosu Yayınlarından), s.66-67.

Kağızman kazası dâhilinde bulunan beş dönümlük Arsenik maden sahasının Rus tebaasından Markofeski ve beraberindekiler tarafından işletilmesine 26.5.1929 tarihinde Bakanlar Kurulu Kararnamesiyle karar verilmiştir.¹⁰⁵

6. Fabrikalar

6.1.Süt Tozu ve Süt Fabrikaları

1945 yılında süt üretimini daha verimli bir hale getirmek ve değerlendirmek için Süt Fabrikası kurulmuştur¹⁰⁶. Kars Merkez İstasyon Mahallesi (Şu anda Halitpaşa Mahallesi) kurulan Süt Fabrikası 1970’li yıllarda üretimini durdurmuştur.

Türkiye çapında ilk süt tozu fabrikası Kars Merkez’de 1934 yılında kurulmuştur¹⁰⁷. Ancak bu fabrika 1939 yılından sonra sağlıklı olarak işlemeye başlamıştır¹⁰⁸. Bu fabrikanın üniteleri Almanya’dan getirilmiştir. C.H.P’nin 1943 yılı raporunda ayrıca bu fabrika ile ilgili şu bilgiler bulunmaktadır. Kars Süt Tozu Fabrikası 60.000 lira sermaye ile kurulmuştur. Fabrika makineleri eski teknoloji sayılır. Kazan bölümünün diğer ünitelerden uzakta olması mesafeye bağlı olarak masrafı artırmıştır. Saatte 1000 – 1200 lt süt işleyebilen fabrikada ilk senesinde 50 günlük çalışma neticesinde 70.000 kilo süttezu imal etmiştir. Fabrika ihtiyacı olan sütü şehir merkezi ve merkeze yakın yerlerden kendi araçlarıyla temin etmektedir. Raporda fabrikanın Türkiye’nin tüm ihtiyacını karşılayacak potansiyelde olmasına karşın gerekli olan ilgiyi göremediğinden üretimini azaltmıştır. Son yıllarda fabrikaya ek üniteler entegre edilerek çok lezzetli yağlar imal edilmeye başlanmıştır. Bu dönemde İngiliz firmalarının Kars Süt Tozu Fabrikası’nın üretimlerine rağbet edildiği gözlemlenmiştir. 1943 yılına tekabül eden imalat oranı şöyledir¹⁰⁹. Süttezu ayrıca eritme peynir yapımında da kullanılmıştır¹¹⁰. Devlete destekli teşebbüsler ancak 1968 yılı itibariyle alınan bir karar kapsamında hayata geçmiş ve Kars, “Birinci Derecede Kalkınma Öncelikli Yöre’ kapsamına alınmış bu doğrultuda Süt Endüstrisi Kurumu’na bağlı olarak, Kars Süt Ürünleri ve Gıda A.Ş. kurulmuştur.

¹⁰⁵ BCA, 030.0.018.001.002.4.32.11

¹⁰⁶ Ural, “Atatürk Dönemi’nde Kars’ın Sosyal, Kültürel Ve Ekonomik Durumu”, s.141.

¹⁰⁷ Kars (CHP Halkevleri Bürosu Yayınlarından), s.69.

¹⁰⁸ Kars Gazetesi 16.05.1939 s.1

¹⁰⁹ Kars (CHP Halkevleri Bürosu Yayınlarından), s.69.

¹¹⁰ İlhan Özer, “Yerli Eritme Peynirlerinin Kimyasal Bileşimi Ve Bakteriyolojik Nitelikleri Üzerine Araştırmalar”, Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi, 1970 S. 3 C.17 s.328.

1972 yılında Et kombinası ve 1974 yılında ise Yem Fabrikası açılmıştır¹¹¹. Kars Süt Mamulleri Fabrikası'nda çalıştırılmak üzere alanında uzman İsviçre uyruğuna tabii müdür, ustabaşı, teknik şef, mekanisyen, peynircilik uzmanı, sütçülük okulu öğretmeni, kooperatifçi ve laboratuvar şefi olmak üzere 9 kişilik bir ekibin, Dış İşleri, Maliye ve Tarım Bakanlıklarının ortak çalışmaları sonucu 6/12.198 sayı ve 25.07.1969 tarihli Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile Kars Süt Mamulleri Fabrikasında çalışmaları uygun görülmüştür¹¹². İsviçre'nin Dünya hayvancılık ve süt sektöründe önemli bir figür olduğu düşünüldüğünden bu ülkeden getirilmesine karar verilen uzmanların seçiminde önemli bir isabet kaydedildiği görülmektedir.

25 Haziran 1969 tarihinde Türkiye ve İsviçre Hükümetleri arasında imzalanan “ Kars ve İstanbul bölgesinde Türk süt endüstrisinin geliştirilmesi” adlı anlaşma çerçevesinde gönderilen uzmanlara olan ihtiyaç sadece Kars ile sınırlı değildi. Bu kişiler ayrıca İstanbul'da kurulacak olan çocuk maması fabrikasının işletmesinde 21.12.1969 tarihinde görevlendirildiler¹¹³. Bu kararda da görüldüğü üzere 1970'li yıllarda Türkiye'de her alanda uzman personel eksikliği görülmektedir. Türkiye gibi potansiyeli olan fakat kalifiye elaman güçlüğü yaşayan ülkeler zaman içerisinde büyük sermaye gruplarının dikkatini çekmiş Devlet eliyle kurulan Kars Süt ve Süttozu Fabrikaları gibi ülkenin güzide yerlerindeki tesisler kapanmıştır.

6.2 Un Fabrikası

İlk un fabrikası Kars Kafkas Un Fabrikası adıyla 1932 yılında Mustafa Topçuoğlu isimli bir yerel teşebbüsçü tarafından açılmıştır. Fabrika büyük Soder değirmeni olup 4 ü suni olmak üzere 4 ü çelik taşla çalışma sistemine sahipti. Bir gün içinde 20 ton un üretilmekteydi. Buğday ve arpanın bolca yetiştirildiği Kars'ta bu fabrika önemli bir ihtiyaca cevap vermekteydi¹¹⁴.

---

¹¹¹ Pınar Demir, **Kars İli Süt Sanayi Ve Mandıra İşletmelerinde Üretim Ve Sanayi Entegrasyonunun Ekonomik Ve Sosyo- Ekonomik Analizi**, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2009, S.49

¹¹² BCA, 030.18.02.238.53.4-1.2

¹¹³ BCA, 18.61.02.143.23.19

¹¹⁴ Ural, “Atatürk Dönemi'nde Kars'ın Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Durumu”, s.141.

6.3 Margarin Fabrikası

Margarin Fabrikası ile ilgili olarak 02.10.1929 tarihinde Nafia (Bayındırlı) Müteahhidi ve aynı zamanda makine mühendisi olan Şevki Bey isimli bir görevlinin teşebbüse geçtiği görülmektedir. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nden ulaştığımız belgelere göre bahsi geçen müteşşebbüs Kars bölgesinde bir margarin fabrikası açma heyecanı içindedir. Ankara'ya yollanan raporda margarin fabrikasına bölgenin ihtiyacı olduğu tespitinden sonra margarinin günlük yaşamda ne kadar çok kullanıldığı ve faydalarından bahsedilmektedir. Fabrikanın planına varıncaya kadar hazırlanan rapora istinaden bir cevabın verilip verilmediği veya fabrikanın kurulup kurulmadığı eldeki belgelere göre netlik kazanmamıştır¹¹⁵.

6.4 Rusya ile Ticaret

Devlet sınırları dışında bulunan yollar üzerindeki, Poskov'da Badele, Çıldır'da Kenarbel, Şüregel- Arpaçay'da Kzılçakçak ve Iğdır'da Markara kapılarından neredeyse II. Dünya Savaşı'na kadar Sovyetler Birliği Kars'tan çok ucuz olarak canlı hayvan ve hayvan ürünleri ile balya halinde ot ve tahıl ürünleri almıştır. Bu mallar 1921 yılı Moskova ve Kars Muahedelerine göre Serbest Liman sayılan Batum yoluyla Avrupa içlerine gönderilmekteydi. Bahsi geçen kapılar II. Dünya Savaşı'ndan sonra kullanılmamaya başlanmıştır. Bu eksikliği Kars iç piyasa ve Suriye ihracatı ile kapatmaya çalışmıştır¹¹⁶.

1877- 1917 yılları arasında Rus işgalinde kalan Kars şehrinde, Rus idarecileri tarafından tarım, hayvancılık ticaret ve sanayi alanlarında birçok faaliyet yapılmıştır¹¹⁷. 1876- 1918 Rus işgali döneminde Kars'ta tarımın ilginç bir dönüşüm yaşadığı gözlemlenmiştir. Ekilebilir topraklar iki kat artmakla birlikte, Avrupa kadanası ile Rus olyofu melezleşmesinden, tarımsal amaçlı bir Malakan atı geliştirilmiştir¹¹⁸. 1897 yılı nüfus sayımına göre tüm nüfusun %76'sı çiftçilikle geçinmekte iken nüfusun %6'sı hayvancılıkla uğraşmaktadır. Toplamda ise nüfusun %82'si tarım ve hayvancılıkla geçimini temiz etmektedir¹¹⁹. Bölgenin iklimsel ve fiziki şartlarını çok iyi analiz eden bu idareciler Iğdır Ovası'nda sulu tarım yapmaya

---

¹¹⁵ BCA, 030.01.39.233.1

¹¹⁶ Kırzioğlu, Kars Tarihi, s. 15

¹¹⁷ Ortaylı, *Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars*, s.346.

¹¹⁸ Kenan Mortan, Osman S. Arolat, "*Kars: Bir Sosyo- Ekonomik Değerlendirme*", **Kars Beyaz**

Uzakta, İstanbul 2006, s.474

¹¹⁹ Badem, *Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars Vilayeti*, s.169.

başlamışlardır. Bunun dışında Kars'ta hayvancılığın potansiyelinin farkına vardıklarından, Zavot¹²⁰ isimli küçük işletmeleri kurarak kaliteli peynir üretimine başlamışlardır. Ayrıca Sarıkamış Ormanlarından elde edilen kaliteli çam keresteleri ile ilgilidir. Cumhuriyet döneminde dahi bu alışkanlıklarını çeşitli anlaşma ve ikili ilişkilere dâhilinde sürdürmeye çalışmışlardır. Bu bağlamda Rus idarecilerin demiryolu taşımacılığına ayrıca önem verdikleri bilinmektedir¹²¹.

---

¹²⁰ Bu Dönemde Mandıra İşletmelerine Ruslar Tarafından Zavot İsmi Verilmiştir.

¹²¹ Ortaylı, *Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars*, 346

SONUÇ

Doğu Anadolu Bölgesi'nin GSYİH'ya katkısı sıfıra yakın bir değere sahip bulunmaktadır. Bölgenin ülkenin diğer kesimleriyle olan gelişmişlik düzeyi ise gün geçtikçe artmaktadır. Sanayinin büyüme hızı, ülke ortalamasının dörtte biri oranında, Hizmet sektöründe ise oran yine ülke ortalamasının altında seyir etmektedir. Bölgenin nüfusu ve nüfus artış oranı hızla azalmaktadır. Kars'ın içinde bulunduğu Doğu Anadolu Bölgesi'nin ekonomik durum şu an için bu değerlerle temsil edilmektedir. Kars 2001 verileriyle kişi başına 886 dolar gelire DPT kriterlerine göre 5. Derecede gelişmiş il konumundadır. Gelişmişlik sıralaması 67 olan ilin 2000 yılı nüfus sayımı 325 bin olarak görünmektedir. Ancak 2011 TÜİK verileri nüfusun 305,755 olduğunu göstermektedir. Bu durum bile göç olgusunun ne kadar ciddi bir aşamaya geldiğini göstermektedir. Aynı verilere göre bu nüfus oranıyla 70. İl konumundadır. Daha doğrusu Türkiye illerinden 69 tanesi Kars ilinden daha kalabalık nüfusa sahiptir. Kendisinden sonra gelen iller ise Ardahan, Iğdır, Hakkâri, Artvin ve Bayburt gibi illerdir.

2011 yılına ait adrese dayalı nüfus kayıt sistemine göre Kars il ve ilçe merkez nüfus oranı büyüklük olarak %42.21 değeri ile %76.80 olan Türkiye ortalamasının oldukça altında görünmektedir. Aynı verilerde Iğdır ilinin %52.71 ile Kars'ın üzerinde olduğunu göze çarpmaktadır. Kars'tan sonra gelen illerin ise Muş, Bartın ve Ardahan olduğu tespit edilmiştir.

1923 – 1970 arası Kars Ekonomisi isimli bu çalışmamızda Kars'ın mevcut ekonomik değerlerinden yola çıkarak geriye dönük etkileşimleri ve kırılma noktaları incelenmiştir. 1923 yılına gelmemden evvel 40 yıl boyunca Rus işgalinde kalan Elviye-i Selase vilayetlerinden olan Kars ekonomisi bu zaman diliminde ihracat yapabilecek seviyeye ulaşmıştır.

Daha sonra Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte Ardahan ve Iğdır'ın da katılmasıyla merkez ilçesi Kars olan idari yapı taksimatına gidilmiş ve Kars yüzölçümü oranıyla Türkiye'nin ilk on şehri arasına girmiştir. Devlet destekli üretim tesislerinin yanı sıra özel teşebbüsünde katılımıyla çeşitli irili ufaklı tesisler inşa edilmiştir. Ayrıca işgal yıllarından kalan ve Malakan'ların öncülüğünü yaptığı kaşar ve gravyer üretimine de devam edilmiştir. Hali hazırda bu imalathaneler varlığını devam ettirmekte ve gerek il içinde gerekse il dışına ve hatta ülke dışına ihracatları

yapılmaktadır. Ancak markalaşma potansiyeline hala ulaşamamıştır. Cumhuriyet'in ilan edildiği yıllarda bölgenin coğrafi ve fiziki şartları iyi analiz edilmiştir.

Bu bağlamda Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1943 yılında incelemeleri neticesinde oluşturduğu bir rapor dahi yayımlanmıştır. Bu rapor bağlamında bölgenin hali hazırdaki ekonomik ve sanayi durumu irdelenmiş ve yapılması gerekenler hakkında fikir belirtilmiştir. Bu ve bunun gibi tespitler sonucunda Türkiye'de ilk kez Süt Tozu Fabrikası Kars'ta açılmıştır. Ayrıca Türkiye'nin ilk Un Fabrikası' da yine Kars'ta açılmıştır. Bunlara ek olarak devlet destekli yağ kombinalarının da açıldığı bilinmektedir. Hayvancılık alanında ise Kars'ta bulunan sığır ırklarının tespiti ve ıslahına yönelik çalışmalar yapılmış ve bizzat Mustafa Kemal Atatürk önderliğinden Göle Kazası'nda bir de inekhane açılmıştır. Bu dönemde Şehrin hayvancılık potansiyeline ilişkin olarak birde Süt Fabrikası açılmıştır. Bölge halkı bu dönemde genellikle kaşar ve gravyer üretimine ağırlık vermiş olup, üretilen bu ürünler dünya piyasasında bile oldukça rağbet görmüştür. Bugün müstakil bir il olan Iğdır ilçesinde sulu tarım yapılarak pamuk üretimi dahi gerçekleştirilmiştir. Ancak sonraki yıllarda markalaşmaya gidilmemesi devlet yardımlarının ve özel teşebbüsün azalması neticesinde ekonomik göstergelerde düşüş meydana gelmiştir.

Peynir üretiminde fabrikalaşmaya gidilmesi ve üretim esnasında bakır ve bazen bakır altın karışımı kazanlar yerine krom kazanların kullanılması ve ayrıca genel olarak ahşap aletler yerine krom aletlerin kullanılması kaşar ve gravyer peynirde lezzet başta olmak üzere kaliteyi önemli bir ölçüde düşürmüştür.

Buna bağlı olarak ekonomik açıdan ihracat azalmış ve şehir gelir kaybına uğramıştır. Bölgenin gerçekten yüksek rakımlı yaylaları ve geniş düzlük meraları ile bunları besleyen su kaynaklarının mevcudu göz önüne alındığında tarım ve hayvancılık alanında söz sahibi olması gerekirken, yapılan yanlış yatırım ve uygulamalar yüzünden bölge hayvancılığı kan kaybetmektedir. Arılcılık faaliyetlerinde bile aksamalar söz konusudur. Çalışmamızda bahsi geçmemekle birlikte turizm alanında da etkin olması gereken il sınırları içerisinde barındırdığı Ani Harabeleri Antik Kenti'nden yeterli derece de faydalanamamıştır. Bahsi geçen tarihler arasında havaalanının olmaması ve karayolu taşımacılığının uzun ve yorucu olması turizmin gelişmesinin önünde bir engel olmuştur.

Aynı sıkıntılar çalışmamıza konu olan 1923 ve 1970 arası ilde üretilen değerlerin nakliye ve ihracatı önünde de en büyük engeli oluşturan etkidir. Hala bile Kars ülke genelinde çevre illerle bağlantısı en sıkıntılı olan il konumundadır. Şehrin ekonomik olarak gelişebilmesi için bölgenin gerçeklerine uygun yatırımların yapılması gerekmektedir. Bu bağlamda öncelikle tarım ve hayvancılık konusunda adımlar atılması sağlanmalıdır. Hayvancılığı teşvik edici kararlar alınarak bu sektörün kalkınması amaçlanmalıdır. Tarım alanında ise arpa ve buğday ağırlıklı üretim modeli benimsenmeli ve elde edilen ürünler yine şehir bünyesinde kurulacak un fabrikaları ile değerlendirilmelidir. Sanayi alanında ise bölge şeker pancarı ekimine uygun olduğundan dolayı bu şekilde tarım ile sanayinin bütünleştirilmesi hedeflenmelidir.

Ani Antik Kenti ve şehir bünyesinde bulunan Selçuklu dönem ile Osmanlı Dönemi eserlerinin bakım ve yenileme çalışmaları ivedilikle yapılmalı ve turizme katkıları sağlanmalıdır. Sütçülük faaliyetlerine önem verilmeli elde edilen kaşar ve gravyerin markalaşması sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

A- Başbakanlık Cumhuriyet Tarihi Arşivleri

BCA, 030.0.018.001.002.4.32.11
BCA, 030.18.01.02.83.45.14
BCA, 030.18.01.02.89.113.17
BCA, 030.18.01.02.96.79.3
BCA, 030.0.018.001.002.14.61.4
BCA, 030.0.018.001.002.142.33.8
BCA, 030.18.02.238.53.4-1.2
BCA, 18.61.02.143.23.19
BCA, 030.01.39.233.1

B- Gazeteler

Kars Gazetesi 31.03.1939
Kars Gazetesi 16.05.1939
Kars Gazetesi 12.05.1939
Kars Gazetesi 13.08.1947

C- Telif Eserler

AKYÜZ ORAT Jülide, “ **XV ve XVI. Yüzyıllar arasındaki Kars Tarihi**”, Kars Beyaz Uykusuz Uzakta, İstanbul, 2006
ARITÜRK Emin, Kazova İnehanesinde Yapılmakta Olan Doğu Anadolu Kırmızı Sığırı X Montafon (Esmer İrk = Braunvieh) Melezlemesi Üzerine Araştırmalar, Veterinerlik Fakültesi
ASLAN Yavuz, Molokanlar (Malakanlar) Sorunu, 2. Kent Kurultayı: Kafkasya’da Ortak Geleceğimiz, Kars Belediyesi Yayınları İstanbul 2007
ATAK Sadık, Doğunun Kapısı KARS, İbrahim Horoz Matbaası, İstanbul 1946
AYDEMİR Şevket Süreyya, **İkinci Adam**, Cilt II, 1975, İstanbul
BADEM Candan, Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars Vilayeti, Birzamanlar Yayıncılık, İstanbul 2010
CEYLAN Alpaslan, Sarıkamış Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları Erzurum 2001
ÇAMLI Fevzi, *Kars İlimizin Ekonomik ve Sosyal Sorunları*, **2. Kent Kurultayı- Kafkasya’da Ortak Geleceğimiz, Kars Belediyesi Kültür Yayınları**, İstanbul 2007

ÇAYLAK Adem, Atıl Cem ÇİÇEK, *Anadolu'da Demokratik Cumhuriyet Fikrinin Oluşması: Cenub-i Garbi Kafkas Cumhuriyeti*, **Uluslar arası Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu**, Isparta 2008

DAYI Esin, *Elviye-i Selase'de Milli Teşkilatlanma*, Erzurum 1997

DEMİR Pınar, *Kars İli Süt Sanayi ve Mandıra İşletmelerinde Üretim ve Sanayi Entegrasyonunun Ekonomik ve Sosyo- Ekonomik Analizi*, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2009

DEMİR Şerif, **Düello Menderes ve İnönü- Demokrat Partiden 27 Mayıs'a Olaylar**- İstanbul, 2011

DENİSENKO Ludmila, *Böyle Bir Kars*, İstanbul 2011

DOĞU: *Cumhuriyetin 15. Yılında Üçüncü Umumi Müfettişlik Neşriyatından: Sayı I, , 1938*

ERDEM Aylin Ümit, *Doğu Anadolu'da Yivli Keramik Geleneği*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2009

ERSOY Osman, “ Bir İngiliz Konsolosunun 1846 yılında Erzurum'dan Kars'a Seyahati”, Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi II, Ankara 1964

GÜVENSOY Ali, *Kars İlimizin Ekonomik ve Sosyal Sorunları*, **2. Kent Kurultayı- Kafkasya'da Ortak Geleceğimiz, Kars Belediyesi Kültür Yayınları**, İstanbul 2007

GÖKDEMİR Ahmet Ender, *Cenûb-i Garbi Kafkas Hükümeti*, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998

HACIOĞLU Hasan Selim, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nden Seçmeler* İskele Yayıncılık, İstanbul 2011

HUN Mücahit Özden, *İğdır Sevdası Cilt III*, Başak Matbaacılık Ankara 2002

KARS, CHP Halkevi Bürosu Yayınları İstanbul 1943

KIRZIOĞLU M. Fahrettin, *Kars Tarihi*, I. Cilt, Işıl Matbaası, İstanbul 1953

KIRZIOĞLU M. Fahrettin, *İslam Ansiklopedisi, Kars Maddesi*, 6. Cilt, İstanbul Milli Eğitim Basımevi,

KOÇ Yıldırım, *Atatürk'ün Millileştirmeleri ve Devletleştirmeleri, Günümüz Özelleştirmeleri Türk- İş Eğitim Yayınları No: 55*, Ankara 2000

KÖSE Mürsel, *İşgalden Kurtuluşa: Kırk Yıllık Kara Günler ve Ermeniler*, Kuban Matbaacılık Yayıncılık, Ankara 2003

- MORTAN Kenan, AROLAT Osman S, “*Kars: Bir Sosyo- Ekonomik Değerlendirme*”, **Kars Beyaz Uzakta**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006
- MUSTAFAYEV Beşir, Ermenilerin ve Malakanların Şamahı’da Yaptıkları Mezalim, Akademik Bakış Dergisi, Kırgız Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mart 2013
- ORTAYLI İlber, Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, sayı 9, 1978
- ÖZÇELİK Özer, TUNCER Güner, Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları, Afyon
- ÖZER İlhan, Yerli Eritme Peynirlerinin Kimyasal Bileşimi ve Bakteriyolojik Nitelikleri Üzerine Araştırmalar, Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi, 1970 Number 3 Volume 17
- REFİK Ahmet, Kafkas Yollarında İki Komite İki Kıtıl, Hazırlayan Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 1998.
- SAGONA Antonio, “ Ortaçağ’dan Önce Kars”, Kars Beyaz Uykusuz Uzakta, İstanbul 2006
- SAĞLAM Hürü, **H.1287-1288-1290-1293-1294 Tarihli Erzurum Salnamelerine Göre Kars Sancağı**, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars 2011
- ŞAHİN Hüseyin, **Türkiye Ekonomisi- Tarihsel Gelişimi Bugünkü Durumu**, Bursa, 2000
- ŞENER Şeref, “ *İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Tarım Politikası Arayışları*” Kocaeli Üniversitesi SBE Dergisi (7), 2004
- TALU Şehbal, Arıcılık Sektör Profili, İstanbul Ticaret Odası Bilgi ve Doküman Yönetim Şubesi, 2004
- TEKİR Süleyman, 1921- 1927 Ardahan’da İdari Sosyal Ekonomik Yapı, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimlere Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Kars 2010
- TOKER Tarhan, Kars: Coğrafya Tarih Ekonomi, 1939
- TOKGÖZ Erdiç, **Türkiye’nin İktisadi gelişme Tarihi** 1914-2004, Ankara
- TUNÇAY Mete, Kars ve Kafkasya: 1917- 1921, 2. Kent Kurultayı- Kafkasya’da Ortak Geleceğimiz, Kars Belediyesi Yayınları, İstanbul 2007

TUNÇEL Harun, Türkiye’de (1966 – 1986 Yılları Arasında) Arıcılığa Genel Bir Bakış, Türkiye Coğrafyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı: I 1992’den Ayrı Basım, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1992

URAL Selçuk, AKYÜZ ORAT Jülide, ORAN ARSLAN Nebahat, BİNGÖL Akın, TUYSUZ Cem, **Kars Tarihi: Geçmişten Cumhuriyet’e**, Kafkas Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2011

URAL Selçuk, “**Atatürk Dönemi’nde Kars’ın Sosyal Kültürel ve Ekonomik Durumu**”, Kars Beyaz Uykusuz Uzakta, İstanbul 2006

YABAN Hülya, “**Seyahatnamelerde Kars Şehrinin Panoraması**”, Kars Beyaz Uykusuz Uzakta, İstanbul 2006

D- Kurum Rapor ve Kaynakları

IĞDIR İli’nin Mekansal Analiz Raporu, Iğdır 2012

SERKA, Ardahan Kafkas Arı Irkı ve Arıcılık Çalıştayı ve Sektör Raporu, 2012

SERKA, Ardahan’ın Sosyo Ekonomik Durumu, Şubat 2013

SERKA, Iğdır’ın Sosyo Ekonomik Durumu, Şubat 2013

SERKA, Kars’ın Sosyo Ekonomik Durumu, Aralık 2012

KARS İl Yıllığı 2005, Kars Valiliği Yayınları, 2005

TİGEM 2011 Yılı Raporu, Tarım İşleri Genel Müdürlüğü

TÜİK 2011 veriler

EKLER

Türkiye Cumhuriyeti
BAŞVEKÂLET

Muamelât müdürlüğü

Şube 1

Sayı 8083

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞ. VI

KARARNAME

Kars Vilâyetinin Kağızman Kazası dahilinde kâin beş kıt'a --
arsenik madeninin Rus tebaasından Markofeski ve şerikine ihalesine
dair olup İktisat Vekâletinin 19/5/929 tarih ve 13609/24 numaralı
tezkeresiyle gönderilen Şurayı Devlet Heyeti umumiyesinin 4/5/929
tarih ve 72/94 numaralı mazbatası İora Vekilleri Heyetinin 26/5/929
tarihli içtimasında okunarak o suretle muamele ifası tasvip ve kabul
olunmuştur .

26/5/929

REİSİCÜMHUR

Gazi M. H. H. H.

M.M.V.

M. H. H. H.

Ad.V.

M. H. H. H.

Bş.V.

M. H. H. H.

Ma.V.

S. Sarıoğlu

Ha.V.

S. Sarıoğlu

Da.V.

S. Sarıoğlu

S.M.V.

Recep

İk.V.

imzası bulunmadı

Na.V.

Recep

Mf.V.

Emel H. H. H.

080 18 01 02 4 32 11

Kararname

Kars mevki ile Kızılçakçak , Ardahan ve artvin hudut taburlarının 22
930 malf. senesi ihtiyacı olan ve bedeli (34,648) liradan ibaret bul-
nan gaz, şeker ve çayın 4/12/929 tarihli kararnameden istisnaen maba-
yası; M.M. Vekâletinin 29/5/930 tarih ve 3154 numaralı tezkeresile
yapılan teklifi ve Maliye Vekâletinin 17/6/930 tarihli mütalehanamei
üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 21/6/930 tarihli iqtisamında tasvip
ve kabul olmuştur .

21/6/930

REİSİCÜMUR

Yazı M. Kemaly

Bş. V.

İsmail

Ad. V.

M. Kılıç

M. M. V.

M. M. V.

Da. V.

S. İsmail

Ha. V.

S. İsmail

Ma. V.

S. İsmail

Mf. V.

Genel Müdü

Na. V.

Rey

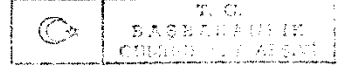
İk. V.

S. İsmail

S. İ. M. V.

S. İsmail

000 18 01 02 12 44 8

T. C.
BAŞVEKÂLET
MUAMELÂT MÜDÜRLÜĞÜ
Şube :
Sayı : **11328**

KARARNAME

Kars Vilâyetine merbut Zarğat Yaylasının , hayvan yetiştiricili-
kle iştigal etmek ve müddeti sonunda yapmış olduğu bütün tesisat Haz-
ineye kalmak şartıyla ve yedi sene müddet ve bin lira mukadder bedel-
le Arapçayı Kazasının Kemah Köyünden ehliyetnameyi haliz hayvan teksi-
rcisi Hüseyin Pağaya icar edilmesi; İktisat Vekâletinin işarına atf-
en Maliye Vekâletinin 10/6/93I tarih ve 29I numaralı tezkeresiyle ya-
pılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 21/6/93I tarihli içti-
maında tasvip ve kabul olunmuştur.

21/6/93I

REİSİCÜMHUR

Yazgi M. H. H. H.

Bş. V.

[Signature]

Ad. V.

[Signature]

M. M. V.

[Signature]

Da. V.

[Signature]

Ha. V.

[Signature]

Ma. V.

[Signature]

Mf. V.

[Signature]

Na. V.

[Signature]

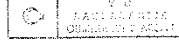
İk. V.

[Signature]

S. İ. M. V.

[Signature]

030 18 01 02 21 44 9

Kars vilâyetinde ve Çıldır civarında bulunan ve Çarlık Hükümeti zamanında halka icar edilmiş olan kırk iki Yaylakın yarısının Köylü kararına başka kimseler tarafından isticar edilmemesi için ihâlât kanununun 18 inci maddesinin (2) fıkrasına tevfikken Yedi sene müddetle ve Pazarlıkla doğrudan doğruya mühtaç köylülere icarı , Maliye vekâletinin 31/12/928 tarih ve 10396 numaralı tekeresiyle yapılan teklifi ve İktisat vekâletinin 24/1/929 tarih ve 1905 numaralı mütaleenamesi üzerine icra vekilleri Heyetinin 30/1/929 tarihli iktisadında tasvip ve kabul olunmuştur .

30/1/929

REİSİCÜMRUR

Gözetim

M.M.V.

M. M. V.

Ad.V.

Ad. V.

Bp.V.

Bp. V.

Ma.V.

Ma. V.

Ha.V.

Ha. V.

Da.V.

Da. V.

S.İ.E.V.

S. İ. E. V.

İk.V.

İk. V.

Na.V.

Na. V.

M.V.

M. V.

082 18 01 02 1 / 43 11

Hulâsa: Merbut Margarin fabrika raporuna ait.

Ass

Muhterem Paşa Hazretleri,
Vatanında yaptığım şahsî tetkikat neticesi milletimin hayatla alakadar senaiye ta'alluk eden raporını merbutan taktim ediyorum. Bendeniz Köprülülüym. Tahsilin Berlinde Technische Hochschule'dedir. Gayeme ve sermayeye vasıl olmak için şimdilik muvakkaten Nafia teahhüdatı ile iştigal etmekteyim. Balkan harbi muhaciri bulunduğundan sermaye'î aslıyem tahsilinder başka bir şey değildir. Hükûmeti cumhuriyetimizin senayi hakkındaki vasi porogramlarını yakinen tetkik ederek mahiyeti bendenize velevki şahsî olmasın belki milletime bir hatıra olur gayesine matuf bulunarak zati Valâlarını tasta'ia ictisar ettirmiştir. İnşasıla alakadar bulunmak tasavvurunda olduğum (M A R G A R İ N) fabrikasının memleketimize ta'alluk eden raporında istatistiklerden elde ettiğim malûmatı aciziyye manzuru alilerinize arz olmuştur Efendim. İşbu fabrikanın tesisine medar olacak sermayenin mecnui yekûnu elli bin liradır. Şirket mefkûresi memleketimizde hükûmeti cumhuriyetimizin zamanından evvel fena akisler milletimiz arasında baraktığından ve itimadî ilm ve fenne ait olan işbu ictima'î ihtiyaç şimdilik daha edimül inkân ve yahot şahsım için gayri kabil görülmektedir. Mezkûr sermayenin hicret dolâyisile hiç kimsesiz kalan bendeniz tarafından teminida bir çok senelere mütevakıftır. Gazetelerde milletimin hersene toprağa göndüğü uzuvlar karşısında hayatla alakadar fikrinin ketumiyetini vicdanım nuvacesinde canilikle ittihan ederek fikri acizimi siz muhterem Paşa Hazretlerine ifşa etmek mecburiyyeti basıl olmuştur. Zati Valâları delâlet buyurup hükûmetiniz tarafından ve yahot senayi Bankasının tevâssut ve mürakabası tahtında işbu fabrikayı tesis ve inşa edebiliriz. Teminatın, taktim ettiğim raporun mahiyeti ve tükliğündedir. Fikri acizanemin kabulü zammında Emirlerinize hürmetlerle nuntazırım Paşa Hazretleri.

Kars'ta Nafia müteahhiti ve Makina
Mühendisi: Şevki

XVIIII

Şevki

030 01 39 233 1

" M A R G A R İ N " fabrikası

espabı mucibe ve iktisadiyye raporu

A55

1928 senesi istatistik cedvelinde görülen vefiyat ve doğum rakamlarını tetkik ettiğimizde (19048) vefiyat ve (12701) tevelliüdat İstanbul vilâyeti kayıt etmektedir.

1928 senesinde olduğu gibi diğer senelerde de bu şayanı esef hadise daha fazla ve hiç olmazsa sefalet senelerile mütenasiben tezayüt ettiği görülmektedir. (Vefiyat Dâğramı rapr edilmiştir)

Türkiyamız İstanbul doktorlarının bu husustaki efkârı Milliyet gazetasının 1929 kân.sa. 19inci tarihli nushasında aşikâr olmakla vefiyatın espabı iki kısma tefrik oluna bilir:-

1.- Çocuk bakma ve büyütme ilminden az hissedarlıktan ve maîşet dolayısıyla ihmalden ileri gelüp balıdaki yekunun (3359) adedini çocuklarımız teşkil etmektedir.

2.- Çocuklarımızın ve onları tegaddi ile mükellef ailelerin gıdasızlık yüzünden zaif ve alil olmasla harici hava tebedülâtlarına ve muhita ademî mukavenetlerinden ileri gelmektedir.

(Gürbuz bir millet her vakit atısına hakim olduğu evlâdının cevvaliyyetinde ,gençlerinin kırmızı çehrelerinde okur).

Memleketimizde kazanç yuvaları pek mevcüt değildir. Elan müstehlâk vaziyetten kurtulup müstahsil bir vaziyette bulunmadığımızdan milletin kısmı azamı mide şişkinliğine çalışıp gıda değil mecburi olan hayatın sonına intizar için uğraşılıyor.

Yeni sanayi teşvik veteşkilâtımız, milletimizi bu vaziyetten kurtarup pek tabi'i olan gıdayı her bir şahsın azmında mutlak bulması ve düşüncesi ise memleketimizde fazla kazanç teminine ve kendisini zenginleştirmeğe matuf gayeleri takip etmektedir. Her bir projenin bahusus iktisada istinat eden milli projelerin mevki'i tatbika konması fertlerin kabiliyyeti maliye ve azmîle mütenasiben inkıfâf edeceği malûm bulunmakla işbu muadele iktisadiyyemizde azmin ve sıhhatin zindegi bir hale vaz'ı yani her ferdü millete bir vücut bankası ihdasına sebebi lüzumiyetini bais olmaktadır.

Gıdanın vücuda elzemiyetini herkes ve her fert müdrüktir, yalnız gıdayı veuu temin etmek arzusu düşünüleceğinden memleketimizin bu hususta nevadi iptidaiyyesinden istifade ederek hen sermayelerin yükselmesi ve henda hayat pahalılığıyla muvazi olan gıda teminsizliğini gidermek her sermayedar ve bahusus milli mefkûreli sermayedarlarımız için mutlak ve be mutlak şarttır.

030 01

39.233/1

Her bir istihsalatta milli bir, iktisat gayesi, milletin refahı, vatanın kıymetlenmesi ve milletin refahına, menfaatına temin eden vatana merbutiyet gayeleri her zaman için şahsî menfaatlara tekaddür etmelidir. Bu gayede ki inşaatve istihsalatı için sarfbolunacak sermayeler icinai mevkilerini dahi ihraz ederlerki hulâsa'î menfaat: umum bir milletin, ve sermayenin kazancı ise o milletin şerefi olmuş olur.

Görülüyorki, hayat pahalılığına karşı çarpışan milletin vakti bu tabii'î geçim dünyasında yine tabii'î bir şekle koymak ve kazandırılacak mesa'î vakitlerini ise fazla kazançlara yani memleketimizde istihsalatın yükselmesine hasr etmek muvaffak olunması icap eden en büyük gayelerdendir.

Yani vakt vatan için nakittir gayesi her zaman için onusulmaması ve buna binaen çizilecek iktisadi projelerin, çalışma diyagramlarının vasil olacağı hedef milli iktisat, müstakbel ve daimi vatan olmalıdır.

Her bir ferdü millete terettüp eden şahsî hayatın maddi hususta imrarı gıda ile kabildir. Hayat pahalılığıyla döğümleşmiş olan bu ukdeyi çözmek ve milletin gayretini onu büyüten vatanın manevi faidelerine hasr ettirmek bugün gayelerimizin birinci hatvâcını teşkil eder.

Bir insana elzem olan gıdaların rûknü esasilerinden birincisi, ekmeğ' ikincisi, şeker' üçüncüsü, yağdır.

1.- ekmeğ: Çiftçiliğimizin yükselmesi ve bunun için şimendifer ve yol inşaat hususatinın ehemmiyetile tev' em bulunduğundan hükümetimizin buna ait porogramı pek yakın bir zamanda semere bahış bir şekil kesp edecektir.

2.- şeker: memleketimizde henüz ikincadet olup pek fazla şeker sarfiyatı olan vilâyeti şarkıyyenizde ihtiyâç daha bir çoklarını tevilit edeceği muhakkaktır.

3.- YAĞ : insab gıdasının en büyük rûknünü teşkil eden bu kısım üzerinde bir parça tetkikatımızı fazlalaştırmak ihtiyacı his olunmaktadır. Vatandaşın yağ menbaları hiç bir fenne isnat etmiyen huda yinabit şeklinde yaşayan hayvanatımızdan elde edilen yağlarla, zeytünlüklerimizden elde edilen yağlar, vehiç mesabesinde olan diğer nebati yağlarımız teşkil etmektedir. Milletin ihtiyacını tabii'î yağlar temin etmediği gerek istatistiklerden ve gerekse en bariz olan yağ fiyatlarının fazlalığından kolayca anlaşılmaktadır.

Zeytün yağlarımız ise sabuncılığımıza ancak kâfi gelmekte olup civar bulunan nuhitini bir parça şimdilik istifade ettirmektedir. Berlin darilünun profesörlerinden, Prof. Dr. Walter Schraut' dediği gibi bir milletin sabun sarfiyatı o milletin medeniyetile ölçülür sözü sem'î itibara alınırsa mevcüt zeytün yağlarımız sanayi maksadını dahi bir kaç sene sonra tatmin ve temin edemeyeceği aşikârdır.

İşte buna binaen yağ fiyatlarının gerek yokluktan dolayı yüksek bulunması ve gerekse noksanıyyetinden hasil olan nuzuzata sebebiyle her bir aile

030 01 39 237 1

Her bir aile lökneye lezzet versin diye yağ kullanmak mecburiyetindedir ki, esas yağların gıda vermek gayesinden çok uzaktır. Efradü milletimizin bilhassa kalabalık vilâyetlerimizde lezzetiğin yağ istimalleri alil ve zayıf bulunmalarını ve dolayısıyla hayat mücadelesinde küçük çarpişmalara müdafaa kabiliyyetinden mahrum bulunmasını tevlit ederki her sene istifade beklediğimiz milletimizden bir çok rükünlerimizin ve sevdiğimiz topraklara pek erken gömüldüğü eseflerle ve göz yaşlarıyla görülmektedir. (Vefiyat diyagramı merbuttur).

Dünyadaki yağ sarfiyatı nazarı itibara alınacak olursa hiç bir vakit tabii yağların insanların gıdaları için kâfi gelmeyeceğini pek kolayca anlamak kabildir. Aleman milletinin sanayiye atılması en derin maden kuyularında çalışması otuzbeş sene zarfında otuz milyon tezayüt ettiği görülmektedir. Pek müziç ve ziyasız hayatta çarpişan bu millet nesli sukut etmesi mantıkan icap ettiği halde bilakis yükselmiş ve artmıştır. Kazak evvelce mevcüt değildi ve fakat hayat ucuz olmakla atıl vücudun gıdaya ihtiyacı olmadığından sarfiyatı az olup bir kapucu onbeş nüfusluk ailesini geçindirebilirdi. Fakat hayatın güçlüğü ile gıdanın kuvvetlenmesi mütenasip bulunduğundan hayat mücadelesine saldırmış olan bu millet bir taraftan çarpişmakta iken diğer taraftan usulu tabını değiştiriyor, nut-pahını en mugaddi mevât ile dolduruyor ve gıdayı idrak ediyordu. Millet bu vaz'iyetle alâkadar diğer bir grup ucuz gıda teminine uğraşmakla meşgul bulunuyordu. Hatta mutlak dine bilirken Aleman milleti yağın kıymetini o zaman varî maden kuyularına endikleri zamanda idrak etmişlerdi.

Eğer sanayi'î iktisadiye istatistikleri tetkikmedilecek olursa 1874 sene sinde alemanyada yalnız bir adet sun'î yağ fabrikası olduğu halde 1913 senesinde son senevi istihsalat ikiyüz milyon kilograma balig olmuştur ki: alemanya için senevi (+ 000 000) üç yüz milyon Mark kazandırmıştır. Epe bu suretlede işsiz, ziyasız sanayi hücrelerine savlet edilmiş millet tezayüdünü imkân dahilinde vaz etmiştir. (Fabrikalar inkişaf Diyagramı ve son istihsalât yekünleri merbuttur)

Bu suretle hayat müadelesi olan

(İKTİDARI MALİYYE-(AZİM ve SAHHAT -Vucüt bankası)-Milli iktisat tarafı evvelindeki ikinci hanenin yükselmesiyle her ferde birer vücut bankası imal edilerek milli iktisatlarına hakim olmuşlardır. Dünyadaki sarfiyat miktarları tetkik edilecek olursa Hollanda ve Danimarka en fazla tabii yağlara malik olduğu halde sun'î yağları tercih ederek memleketlerine müstehlak hükümetlerin paralarını ithale ve kendilerininzen-gin etmeğe muvaffak ve muktedir olmuşlardır. (Şahsi sarfiyat Diyagramı merbuttur).

Memleketinizde gıdasızlığın büyük kısmını yağsızlık teşkil ettiği ve milletimizin yağların pahalı bulunduğundan gıdasına elzen miktarı alamana-

030 01 39 237 11

M A R G A R İ N Sayfa - 4 -

alamaması keyfiyeti diğer şeraiti hayatiyyemizin noksanlığının inziman edince pek güzel bir tabiata ve bol hava ile güneşe malik vatanımız dahilinde V E R E M hastalığı noksan olamamakta ve dolayısıyla milletimizi kenirmektedir.

Her bir ihtiyaçtan ziyade hayatla alâkadar olan yağcılığı tercih etmek icap ederki memleketimizin mevadi iptidaiyyesi buna pek elverişlidir. Birinci espabi mücbire ve mucibe hayata ve beşerriyyete tealluk eden kısmı hülâsatan izah ettikten sonra ikinci espabi mucibeda paramızın dahilde kalması ve ecnebilerin kendi paramızla kazanç yuvalarını teşkil ve memleketlerini imar dolayısıyla deniz banyolarında dans salonlarında sefaletimizle tev'em buhranı iktisadi mersiyelerimizi terennüm ettirtmemek gayesidir. O para ile hayatın ve âlemin yegâne asil milleti biz türkler daha nezih yaşamayı müdrükiz.

İşte bulâdaki şeraiti hayatiyyemizi tetkikten müstahreç tatmin vasıtası (M A R G A R İ N) Fabrikası inşasıdır.

030 01 39 233 11

MARGARİNİN tarif ve hassası,

Margarin, fakırlerin sade yağı diye her nekadar tarif olunabilirse de iç yağının harareti giriziyenin yani 37,5 derece hararetin fevkinde 49 ve 45 derece hararete eriyen hamızatının ihracile vücutlerimize harareti giriziyenin tahtında ,cihazı hazmın intisassı hassasına ve kabiliyyetine elverişli ve ihtihali halis gıda ithal ettirebilmek havası hikemiyyesine malik olduğundan lezzet itibarile dahi sade yağ lezzetinden pek az farklı kahvealtı paket yağlarına mügabih,her nevi tapha nuvafık bulunıp ağızda donmanası ve müstekrih bir ihtihaya malik olmayıp bilakis sade yağ lezzet ve tadını bahş ettiğinden ikinci nev'i sade yağ ismi verilebilir.

Memleketimizde imâl edilecek MARGARİNLER evropanın en yüksek fabrika mamulâtına fark bir kıymet ve kemmiyyet ihraz eder. Çünkü,mevadı iptidaiyye vatanımızda pek mebzul bulunmakla (memleketimizde kabili inşaa mahalları ve yekdiglerine olan nispetleri Diyagramı merbuttur.)

Evropa fabrikalarında mağuş bulunan kemik ve buna münasıl, yağların karıştırılmıyacağı ve yalnız rüknu esası olan Süt ve Oleinden ibaret bulunmaktaki vitanin "A" hususında da nebati yağların bir nispet ithali cihetile esas sade yağın muhteviyatından gıda itibarile müsavi bir mertebe ihraz eder. (İmalât nispet Diyagramı ve türkiya dahilinde mahalli imaliyyesine nazaren vasatı bir fiyat kalküle edilmiş bir kilogram maliyyet fiyatı ile satış fiyatı Diyagramı merbuttur.)

Evropada bir kilogram Margarinin 95 kuruşa satıldığı ve memleketimizde ise bir kayyemin altmış kuruşa satıla bilmesi nisf derecede ucuz ve milletimizin bütçesini sarsmamak suretile kâfi ve bol miktarda gıdalarını temin etmektir kat'i dahilinde bulunduğu nazarı te'emmüldendir.

Milli ve ehem olan manevi faideyi arz ettikten sonra maddi vaziyet hakkında bir fikri hakiki elde edilebilmek için ciro miktarı hususunda memleketimize hariçten ithal edilüp yağlarımızı karıştırılan ve yahot sadece satılan miktarlar malumu devletleri bulduğundan bu noktanın derecesi taktirini tabi'i ve aşikâr gördüğün hususla tarafı devletlerimizin dahimnazhara tastiki olacaktır.

Yalnız senayi'in sureti inkişafındaki usul malumu devletleri olacağı üzere kısmen tedrici bir vaziyette olduğundan şimdilik senevi 100 000.-kilo istihsalât nazarı itibara alınmıştır.

İnşaat mahallerinde hasılat yekünlerle teksiri ciheti düşünülmediği üç senelik bir porogram neticesi memleketimize hariçten hiç bir kilo yağ ithal edilemeyeceği (Fabrikanın iş diyagramı merbuttur) ve rekabet kabul etmez bir nefaset ihraz edeceği mutlakdır.

030 01 39 225 1

6

Bu vaz'iyet ile memleketimizde senevi bir milyon liranın tasarruf ve vatanımızda kalması ve dolayısıyla gurbuz ,sağlam bir nesli atıye malik bulunacağımızda tabi'i bir surette tebellür eder.

Süt ile alakadar olan bu fabrika imalâtı süt mevsimine tabi bulunduğu takdir buyurulacağından kış mevsiminde ise sabunculukla iştigal etmek ve bu suretle vilâyeti şarkıyye ve hatta kara deniz sevahiline ithal edilen rus sabunları büsbütün rakabet karşısında mahv olacağı aynı zamanda evropadan gelen tuvalet sabunlarının dahi miktarını noksanlaştırılacağı tahakkuk eder.

İkinci bir tabi'i istihalat olan ~~istearinden~~ ~~istearinden~~ dahi mebzul miktarda mum istihsal olacağı ve pek ehven bir fiyatla furuhtu kabul olduğundan köylülerimizin ecebi petrolarına karşı sarfiyyatıda kısmen azalmış ve yine dolayısıyla paramızın memleketimizde kalmasını badi olur.

Fabrikanın umuru hususatını tedvir vaz'iyetile alakadar olacak eşhas pratik olarak bir sene zarfında istifade edilecek bir vaz'iyette ve ikincisenede usta olarak yetiştirilebilir. Gerek sabunculuk ve gerekse yağacılık hakkında zeki türk yavrusu kâfidir. Ve temin olunabilir. Her hangi bir senayi mektebi teşkilâtı bu hususu temin ettiği gibi tecrübelerinde dahi kanaati tamme hasıl olmuştur.

Maddi menfaat hasılatı safiyyenin asgari ve gayeden uzaklaşmaması noktai nazarından onbeş kuruş beher kilo için vaz edilmiş,üçrt aylık bir mesai neticesinde Margarin istihsalı 15,000.-lira hasılatı safiyye bırakmaktadır (badehi sabun fabrika hasılatı tasavvur edilecek proje istihsalatının dahilinde bulunacağından burada şimdilikbu imalât hakkında raporunu taktinden sarfi nazar ediyorum. Lüzumu halinde mufassal raporunu taktin etmeğe amadeyim.) *badehi istihsalat rapor ve tezyat vukuatı*

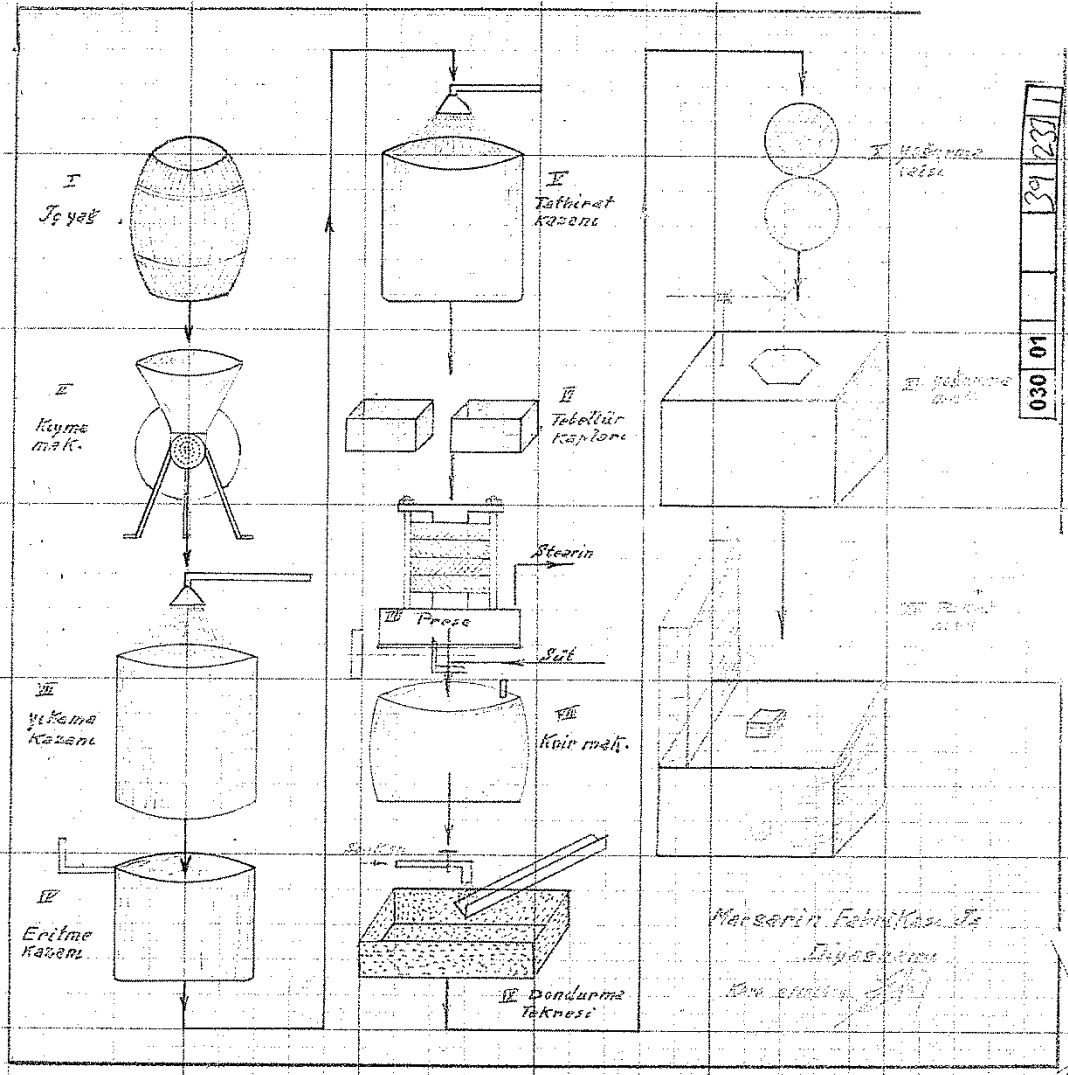
Cironin fazlalığından senevi vasatı 30,000.-lira hasılatı safiyye bırakacağı kat'i olan işbu istihsalatı dahiliiyyenin vucudinin mevki'i file vazı fabrika malzemesi ile mevadi iptidaiyye ile temini mufassal kalkülâsion yekunu olan elli bin liraya mütevakkıf bulunduğu (Fabrika Proje ve Kalkülâsion varakası talep vuku'unda tâtin edilecektir) hürmetlerle arz olunur Efendim Hazretleri.

2/10/1929

Krsta mukim Nafia müteahhiti ve
Makina mühendisi : Şevki

030 01 39 23 11

7

Memlekete mutlak surette Bir röntgen lazımdır

Beşaral, Birle... Memlekete mutlak surette Bir röntgen lazımdır. Tarhan Tokar... Fransıız ile diğer Vülayetler ve memleket Kars Vılayeti arasında oldukça uzun bir mesafede bulduğu gibi bu memleketinde Erzurumla güt mesafesindedir. Bununla beraber halkımızın bu uzun mesafeyi kat edebek deresinde maddi vaziyetinde müsait de maddi vaziyetinde müsait de maddi vaziyetinde müsait de...

Merkez ve ilçelerde Haftanın vukuatı

İki aydan beri kayıp bulunun Ardahan ılı Rıza Merd, harlar altında ölü olarak bulundu... Bir çocuk suya düşerek boğulmuştur.

Ardahan (Hususi) -Alagöz köyünde bir evde hizmetkar bulunan, Hanık mahallesinin Kerketen köyünden 15 yaşlarında Rıza Merd, bundan iki ay evvel köyden gitmek üzere Alagözden ayrılmış ve uzun zaman otlayan kaybolmuş olmasının endişesine düşmüştü. Nihayet vasiyetin hükmüne haber verilmesi üzerine taharriyatla bahşayan Jandarmamız, Kerketen köyüne 16 kilometre mesafede bir yerde, kaçar altın dan Ruza'nın cesedini bulmuştu. Zavalı çocuğun bir emniyet kurbanı olup olmadığını tesbit için vak'aya el koyan adliye inoemelerine devam etmektedir.

Kars ilinde köycülük

Köy ve köycülükten bahsederken dikkat hatıra getirilmelidir. Köycülük bir meslek değil, bir hayat tarzıdır. Köycülük, köylülerin hayatını düzenleyen, onları bir arada tutan bir meslektir. Köylülerin hayatını düzenleyen, onları bir arada tutan bir meslektir. Köylülerin hayatını düzenleyen, onları bir arada tutan bir meslektir.

KÖŞEŞİ

Muhtar olmak için... Köşesini yazan kişi, muhtarlık göreviyle ilgili olarak bazı noktaları vurgulamaktadır. Muhtarlık, köylülerin çıkarlarını koruyan ve onları bir arada tutan bir meslektir.

Bir kavgada dört kişi yaralandı

Ardahan (Hususi) Kazımın Kuduşahara köyünde bir kavganın çıktığı ve netice de dört kişi sopa ile yaralandığı haber gelmiştir. Kavgaya sebebiyet veren bir avazı tapusu yu zünden çıkan ihtilaf. Köy halkından Mirza Dalbudak, İbrahim İnan, Çele Han, Çerkes Hışman, Zekeriya Çoruk Hatun Yeşiloda, Feyzi Gülden ve Abdullah Öktemin iştirak ettikleri bu kavgada yaralananlar, Mirza, Çerkes, Hatun ve Çilodur. Yaralıları hafiflet. Sağlıkla yakalanarak tahliyat evrakları ile birlik te adliyeye teslim edilmişlerdir.

Buda hiddetin danskası

Arpaçay (Hususi) İlçemizin Kümet köyünde yürteker acısı bir ölümlü vak'ası olmuştur. Hadise şudur: Köy halkından 23 yaşlarında Veli oğlu Mehdi Aıar, bazı yemekler hazırlaması için karsı. Güllere tenbahatta bulunmaktadı. Belki de istenen yemekleri yapamamış olduğu için, Herne hal ise, emri yerine getirmekten imtina göstermiş idi. Semanın tetelilerini yapmayan diye hiddetlenen joca, eline geçirdiği bir taş la karsını kafasından yara lamış ve zavalı Güller bu yara ile, henüz hayatta deymayan gözlerini emedy ye kapamıştır. Eğer bu hiddet yüzünden bir yuva dağılmış, Güller mezarlığı Mehdi Aıar da Cumhuriyet Jandarmasının elinden kurtula mayarak hapishanenin yotun boylamışlardır.

Radyonun Spor mesriyatın dan istifade edememiyiz?

İngiz bir karimuzun bu günün Cumartesi ve pazar günleri saat 16.00-17.00 arasında yapılmakta olan Milli Küme maçları Ankara radyosuna teklif edilmiştir. Fakat teklifin kabul edilmesi ve müsait bir tarzda gerçekleştirilmesi Radyonun, spor alimini son derece zenginleştirir. Bu zenginleştirilerek, sporun yaygınlaşmasını sağlar. Ancak, bu teklifin kabul edilmesi için bazı şartların yerine getirilmesi gerekmektedir.

Sarhoşluğun böylesi de olurmuş!!

Sarkamış (Hüsusi) Kasa bu ilçede Ruza'nın hanında garsonluk eden Erzurumlu Hasanbasi ülya mahallesinden 19 yaşlarında Şevki oğlu Ahmed Yılbaş, bir bayırları ilişkisi sonra, etkisini dağıtmak için galiba, kasaba civarındaki karnaz köp zuntın altına girmiş olurmuş ve sonra cebindeki parayı çıkararak sarhoşluğunu muhtelif yerlerinde kendisini yuralanmıştır. Yaralı kaldırılarak tedavi için hastaneye yatırılmıştır.

Bravo sibiye memuruna

Sarkamış (Hüsusi) İlçemizin sivarı sibiye memuru 318 tevellidü Hakkı oğlu Nedim bir aşkım kalaycıdır. İhtilafından sonra, bu keyfi bir de havardaklı tamam ayının diye Tepe Melekde birikte genc kızla birlikte 60 yaşındaki Gülizarın kapısını çalmış. Gülizar Nedim kapıyı kırarak içeriye girmiş ve ey sibiye memurunu köylülerin hıltına re karşı olan en derin bağ ve sevgileridir. Cumhuriyet devriminin köycülük konusundaki hassasiyeti ile davranması ve planlı köy kalkınmasına önem vermesi karşısında saygı ve minnetle eğitilmiş bir vatani borç bilir, köylere giren Cumhuriyet ceherinin kolp lerimizde en derin insanlık hüyüklerimizde işittirmeyi bir ödev sayıyor.

Kahvelere devam eden ve kumar oynayan Talebeler hakkında

Mektep talebelerinden bazı larının kahvelere gittikleri ve kumar oynadıkları ilimiz Maarif Müdürü tarafından mensup oldukları okul direktörleri ile teahül edilmiştir. Bu gibi uygunsuz hareketlerde bulunan Maarif müdürleri tarafından mensup oldukları okul direktörleri ile teahül edilmiştir.

Kars'da birde Ticaret Müdürlüğü kurulacaktır

haber alınmıştır. Ticaret Bakanlığı tarafından Kars'da bir ticaret müdürlüğü kurulacaktır. Ticaret Bakanlığı tarafından Kars'da bir ticaret müdürlüğü kurulacaktır. Ticaret Bakanlığı tarafından Kars'da bir ticaret müdürlüğü kurulacaktır.

Lisedeki konferanslardan Karşı dıvan şairleri

Her Cumartesi günü Kars'te düzenlenen konferanslar sırasında okunan şiirler. Şairler: Ebu Nuar, Baykan, Ahmed, Servet, Davut, Muhlis, Yavuz, Sakin, Sözlü, Cemal, Haşim, Naki, Kars, Davut, Erzurum.

Şair Doktor) Çelebeciyanlı bir hikâye geleceğ sayıdan itibaren tefrikaya başlayacağız.

24/02/2000 09:03

Kars Merkez Boğatepe (Büyük Zavot) Mandıra eski süt kaynatma kazanı

Çağlayan köyünde kullanılmayan bakır kaynatma kazanı Boğatepe köyünde hali hazırda kullanılmaktadır.

Kars Merkez Büyük Boğatepe (Büyük Zavot) Köyü Gravyer Mengenesi

Kars Merkez Büyük Boğatepe (Büyük Zavot) Köyü Gravyer Eski Mengenesi

Kars Merkez Büyük Boğatepe (Büyük Zavot) Köyü Kaşar Eski Marka Kalıbı

Kars Merkez Büyük Boğatepe (Büyük Zavot) Köyü Kaşar Yeni Marka Kalıbı

Boğatepe Geçidi

Büyük Boğatepe Köyü Girişi

Büyük Boğatepe Köyü Gravyer peynirinin üretim mekanizmasındaki son aşaması soğuk hava deposu

Büyük Boğatepe Köyü Mandıra işletmesinin sıcak hava deposu

Kars Merkez Çağlayan Köyü'nde bulunan Krom Süt Kaynatma Kazanı

Kars Merkez Çağlayan Köyü'de bulunan Eski Mandıraya ait Bakır Süt Kaynatma Kazanı

Kars Merkez Çağlayan Köyü'nde bulunan krom.....

Kars Merkez Çağlayan Köyü'nde bulunan krom ....

Kars Merkez Çağlayan Köyü'nde bulunan krom süt bekletme kazanı

Kars Merkez Çağlayan Köyü'nde bulunan ahşap süt bekletme kazanı

Kars Merkez Çağlayan Köyü Sütün mandıraya ulaştığında süzülüp 15 dakika bekletildiği ....

Kars Merkez Çağlayan Köyü'ndeki arıcılık faaliyetleri

Kars Merkez Çağlayan Köyü Mandıra Sıcak Hava Deposu

Kars Merkez Çağlayan Köyü Mandıra Soğuk Hava Deposu

Merkez Dikme Köyü Mandıra Süt Toplama Aracı

Süt toplarken kullanılan ölçü kabı

Merkez Dikme Köyü Mandıra Kömür Kazanı

Merkez Dikme Köyü Krom Süt Pişirme Kazanı

Merkez Dikme Köyü Mandıra Süt Dinlendirme Kazanı

Süt Toplama Kazanları

Merkez Dikme Köyü Kaymak Makinesi

Merkez Dikme Köyü Marka Kalıpları

Merkez Dikme Köyü Peynir Yoğurma Teknesi

Merkez Dikme Köyü Kaşar Peynirinin Kalıplara Konmadan Önceki Son Hali

Merkez Dikme Köyü Kalıplara Alınmış Kaşar Peynirleri Sıcak Hava Deposu

Merkez Dikme Köyü Kaşar Peynirleri Soğuk Hava Deposu

Kars Et Kombinasi

Kars Et Kombinasi Depolar

1936 Tarihinde Hizmete Açılan Süt Fabrikası

Eski Un Değirmeni Kars Çayı Kenarı

20012 İtibariyle İğdır ve Ardahan İlleri'nin Nüfusları

1992 yılı Kars Haritası

Günümüzde Kars ili ve ilçeleri

ÖZGEÇMİŞ

1980’de Kars’ta doğdu.

1990’de İsmet Paşa İlkokulu’ndan mezun oldu

1993’te Gazi Kars Ortaokulu’ndan mezun oldu

1997’de Kazım Karabekir Anadolu Öğretmen Lisesi’nden mezun oldu

2003 yılında Atatürk Üniversitesi Erzincan Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bölümü’nden mezun oldu

2011 yılında Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans’a başlamıştır.